Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

DET DAGES...

Frembrud af trosliv i:

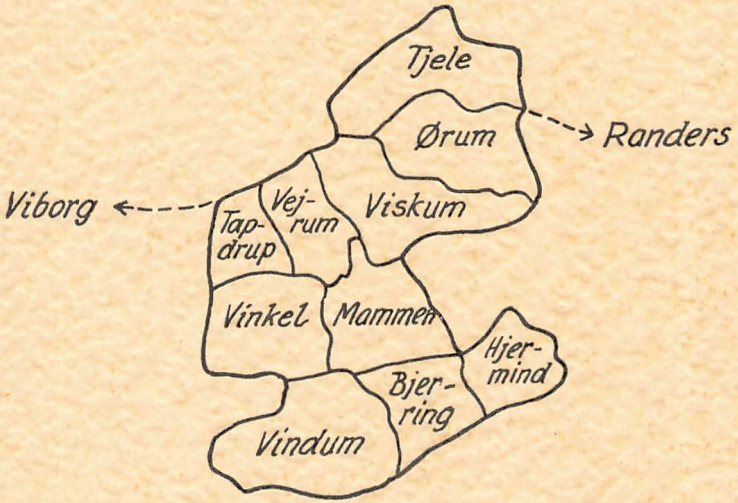

Samlet af

ANKER VESTERGAARD

DET DAGES...

FREMBRUD AF TROSLIV
PÅ VIBORG ØSTEREGN OMKRING
ÅRHUNDREDSKIFTET

Samlet og genfortalt af
ANKER VESTERGAARD
provst emeritus

Overlund, Viborg

Viborg Stifts Folkeblads bogtrykkeri
1967

Efterfølgende forsøg på at skildre vækkelserne på Viborg østeregn omkring århundredskiftet er blevet til efter tilskyndelse af Anders Hald, Tapdrup. Det er både for tidligt og for sent at gå i lag med en sådan opgave, for sent fordi „de gamle" er borte, de fleste af dem, – for tidligt, fordi dønningerne endnu mærkes her og der. Forhåbentlig er forsøget lykkedes i nogen måde uden uret og skævheder til nogen side. For mig selv har det været en udelt glæde at pusle med opgaven, og det er mit dristige håb, at læsningen måtte være til glæde og inspiration for unge og gamle. Jeg skylder en stor tak til alle dem, der har hjulpet mig.

Overlund, i april 1967.

Anker Vestergaard.

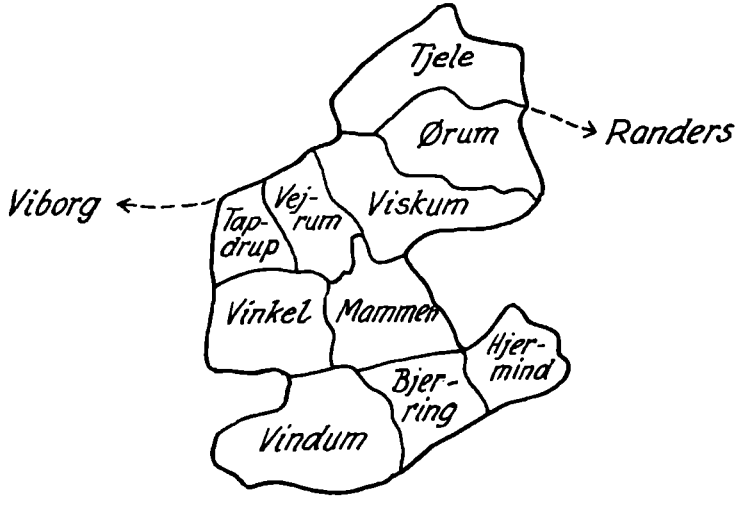

	Missionshus	Foreninger m. m.	Større vækkelser	Iøvrigt
Vinkel	1895			Luth. miss. c. 1880 I. M. c. 1885
Vindum	c. 1895		90.erne	Som Vinkel
Mammen	1897	Søndagssk. 1890 K. F. U. K. 1894 — M. 1901	90.erne	1910 f. jævnlig vækk.
Bjerring	1901		90.erne	Som Mammen
Hjermind	1888	Søndagssk. i pgd. 1886	1886—96	S. P. Sørensen kommer 1886
Vejrum	1906			
Ørum	1907	K. + M. 1913 Blå K., Y. M. 1916	1916	
Foulum	1900		1905—06	
Tapdrup	1902	K. F. U. K. + M. + søndagssk. 1900	1904 1918	

KILDER:

Pastor P. Nedergårds: Dansk præste- og sognehistorie (forkortet P. N.)
Evangelisk-Luthersk Missionsforening i Jylland 1891—1941
Præsternes indberetninger til biskoppen 1883—99
Seminarist Iversens afhandling om Mammen
Johannes Andersens noter om Vejrum
Hjemliv og Trosliv 3
En lang række mundtlige kilder
Pastor Søndergård Jensens (utrykte) erindringer

SOGNEPRÆSTER:

	1870—80	1880—90	1890—1900	1900—10	1910—20
Vinkel-Rind	*C. E. H. Tuxen* 1866—77	*H. H. H. Larsen* 1877—87	*J. A. Orth* 1887—96	*C. C. Jacobsen* 1896—1914	*Chr. Mogensen* 1914—30
Vindum-Brandstrup	*J. V. G. Lassen* 1867—78	*G. S. V. Engelsted* 1878—86	*J. K. Thorbjørnsen* 1886—97	*F. L. F. Dahl* 1897—1906	*J. S. Sevaldsen* 1906—13 *Gadegård* 1913—24
Bjerring-Mammen	*N. P. Råschou* 1866—78	*G. S. Gøtzsche* 1878—85	*C. A. Jensen* 1886—94	*C. C. Jespersen* 1894—1909	*C. Krag* 1910—18 *Søndergård Jensen* 1919—44
Hjermind-Lee-Hjorthede	*A. A. G. Müller* 1868—82	*J. G. Korn* 1882—90	*P. E. Benzon* 1890—1901	*J. K. Ryge-Jensen* 1901—15 1921—33	*A. P. F. Blinkenberg* 1916—20
Ørum-Viskum-Vejrum	*N. Schnegelsberg* 1853—76	*H. A. Hansen* 1876—84	*F. N. Meier* 1885—93	*C. H. Christensen* 1893—1901	*C. J. Tølbøl* 1901—11 *J. C. Nielsen* 1912—21
Tjele-Vinge	*F. T. Jacobsen* 1865—75	*O. N. Glarbo* 1875—81 *N. Filtenborg* 1881—89	*V. Vilstrup* 1890—99	*J. Th. Sadolin* 1899—1907	*S. Widding* 1907—13 *T. H. S. Madsen* 1913—27
Asmild-Tapdrup	*H. J. Svane* 1871—77 *L. S. Sørensen* 1878—85	*Fr. Zeuthen* 1885—95	*Vilhelm Ludvig Helweg-Larsen* 1895—1920		

Det er på een gang et faktum og en gåde, at hvis vækkelsernes udbredelse skulle indtegnes på et Danmarkskort med farver, ville det blive som pletter kun, større og mindre, undertiden afgrænset til et enkelt pastorat eller endda kun det ene af pastoratets to sogne, undertiden flere nabosogne, så der kan konstateres indbyrdes sammenhæng og afhængighed, enkelte steder udløbere, tråde, åbenbare eller skjulte, til hele landsdele, fra Fyn til Jylland eller Fyn til Sjælland eller omvendt. Gåden er, hvorfor og hvordan et sogneskel kan blive et vækkelsesskel. I de tider, da samkvem havde vanskelige vilkår, havde vækkelsernes spredning tilsvarende vanskelige kår. På den anden side spillede nyheds- og overraskelsesmomentet en desto større rolle, når endelig prædikanter og vidner eller blot rygterne overvandt afstanden.

Opgaven er her afgrænset i sig selv, nemlig at skildre et tydeligt og påfaldende samtidigt frembrud af trosliv i 9 sogne øst for Viborg: Vinkel, Vindum, Mammen, Bjerring, Hjermind, Vejrum, Ørum, Foulum og Tapdrup – i tiden c. 1880–1920 – og gøre det på grundlag af sparsomme, skriftlige og mundtlige kilder og udfra den kendsgerning, at vækkelserne i disse sogne var næsten samtidige og i flere tilfælde havde påviselig sammenhæng, i andre tilfælde er afhængigheden upåviselig, men dog ret indlysende. Også her støder vi på gåden, hvorfor sogne udenfor og omkring denne plet nabosogne forblev helt eller delvis uberørte. Grundene kan være mange og mangeartede. Og så vil man iøvrigt tænke, at indirekte „smitte" fra vækkelsessognene alligevel har ført frø over hegnet. Vækkelser har altid ekspansionskraft i sig, der flyver gnister fra hjem til hjem, fra sogn til sogn – gennem slægtsforbindelser, venskab og rygternes uberegnelige kanaler – som en vind, der blæser, hvorhen den vil, igen og igen til undren over, hvor de standser eller farer videre.

Hvorfor slutningen af det 19. århundrede og begyndelsen af 20. var åndeligt frugtbare tider, er også en gåde. Kloge folk har nævnet en række sociologiske, psykologiske, økonomiske o. fl. grunde, men dermed er gåden ikke løst. Gud alene kender årsagen til bølgegangen. Det „dages" (jvf. D. S. 310) snart i et årti eller århundrede, snart i et andet, snart med een vækkelsesbevægelse,

snart med en anden, men hvorfor? Af samme grund kan heller ingen vide noget sikkert om fremtidens muligheder, sande profeter er sjældne gaver til folket. Fortiden garanterer intet om fremtiden. Men hvad fædrene oplevede med Gud i bølgedal og på bølgetop, er altid en ansporing til bøn og mere bøn om, at Gud vil lade det dages igen i nåde.

Det ville selvfølgelig også i tilfældet her være det enkleste, dersom man kunne pege på en bestemt person eller begivenhed og sige: dér begyndte det hele! Men så enkelt er det ikke. Det ser ud til, at det frembrydende trosliv har haft mange kilder og mange pionerer, kendte og ukendte, og dog meget tilfælles, oftest med I. M.'s præg.

Noget af det tidligste, der har kunnet spores, stammer fra Viborg, skønt V. Beck med vanlig flothed, vistnok i 70.erne, stemplede bispestaden som „hovedstaden i de dødes rige", riget omfattede velsagtens også sognene øst for byen. Men netop fra 70.erne kender vi enkelte navne, der havde den kommende tids vækkelsesånd og ekspansionskraft, det drejer sig om en familie i Viborg, gartner Jøns Brostrøms, fra Sverige, og en i Overlund, Asmild sogn, stenhugger Vilhelm Helberg, kaldet „Bette Jesus", og hans hustru Ane, blandt venner kendt som „Ane i Overlund", blandt naboer som „Hellig Ane". Han var svensker som Brostrøm, og hun var „mand i huset", en ret betydelig kvinde, der elskede sin Frelser – og sin næste med noget af Herrens kærlighed, så de sandheder, hun i sin nidkærhed strøede ud, ofte til revselse af synd, var båret af den kærlighed, der både sårer og læger. De to fattige husmandsfolk boede i „et gammelt stråtækt bondehus med lavloftede små stuer og rigtig gamle bondemøbler og en alkove. Ane selv var pakket godt ind, struttede af mange skørter og gik med ombundet hoved, da hun led af gigt i hovedet. – Hun satte sit præg, hvor hun kom, på naboer, hvoraf der kun var ganske få i begyndelsen, på soldater, der fra Viborg kom på besøg, ja endog på latinskoledrenge, mest den senere sognepræst i Levring-Hørup P. P. Johansen (død 1928), der i sin skoletid og flere år senere havde sit andet hjem der." (Hjemliv og trosliv 3). Vilhelm og Ane holdt guldbryllup c. 1910 og døde inden 1920. På gravstenen på Asmild kirkegård, som Vilhelm lod rejse efter Ane, står: „Han har gjort alle ting vel". Det kan vist siges, at de to i denne Herres spor gjorde mange ting vel og derfor bør huskes.

En enkelt begivenhed af større format i 70.erne kan også have spredt frø i „de dødes rige". I 25-året for den første I. M.'s stiftelse i Ordrup holdt „Kirkelig Forening for den Indre Mission i Danmark" af ukendt grund sit første jubilæumsmøde i Viborg *26. juni 1878*. V. Beck prædikede i Domkirken for c. 2000 mennesker, fra hele omegnen var de strømmet til, senere på dagen blev holdt et friluftsmøde på Borgvold med ligeså mange og flere deltagere. Mon ikke nogle frø er føget over hegnet den dag? også til sognene øst for byen,

hvorfra der selvfølgelig også var kommet folk, gnister, der har ulmet i samvittighederne. Da så den nidkære Glarbo blev sognepræst i Sdr. Sogn i Viborg 1881, og Poul Jensen Holk blev indremissionær dér 1882, begyndte I. M.'s nye toner at bane sig vej i byen, men det var alligevel først med stiftsprovst *Frederik Zeuthen* (1885–95), de toner fik videre betydning og vandt hjemstedsret. Biskop Svane sagde efter Zeuthens tiltrædelsesprædiken: „Man skulle mene, at der ikke før har været kristne i Viborg!" så kraftig en tiltale indledede stiftsprovstens gerning. Men i løbet af de 10 år, han virkede i Viborg, blev „I. M. førende i byens kirkeliv". (P. N.) Zeuthen var pessimist, hvad angår byens åndelige tilstand. „Jeg er som en billedhugger, der sidder i et helt marmorbrud", skrev han, „her er en utrolig uvidenhed om de åndelige bevægelser, som er gået gennem folket." Men han gjorde i sandhed sit til at skabe nye tider – gennem modstand og modsigelse, i marmorbrudet begyndte at tegne sig nye skikkelser.

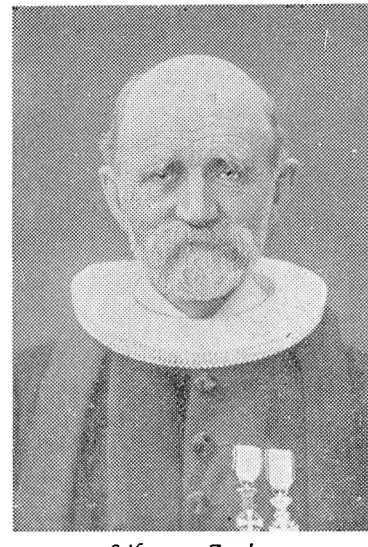

Stiftsprovst Zeuthen

Zeuthen var sognepræst også i Asmild-Tapdrup. Især fra Tapdrup foreligger talrige mundtlige vidnesbyrd om frugter af hans stilfærdige, men flittige og nidkære præstegerning med den klare forkyndelse. Foruden de ordinære gudstjenester i kirken holdt han ofte møder eller bibellæsninger i hjemmene, f. eks. gennem flere år søndag eftermiddag hos gdr. P. Vistisen, Tapdrup mark ved den nye Randers landevej. Her kom mange, enkelte fra Ingstrup, hvor den dygtige lærer Madsen ellers selv holdt møder. Hos P. Vistisen var der gerne fuldt hus, og der er endnu nogle (i 60'erne), der ved at sige om de spor, Zeuthen trådte. Flere gårdmænd i Tapdrup og Ingstrup var forargede, andre var grebne, familier som Jakob og sønnen Laurs Laursen, Tapdrup mark, og husmand Væk, Vejrum mark, lige overfor Vistisens, skriver deres vækkelse fra de år. Karakteristisk for Zeuthens stærke påvirkning, også på konfirmander, er en udtalelse af en gammel kvinde i Gammel Asmild, nær Tapdrup, hun var konfirmeret af Zeuthen, – når Jehovas Vidner kom til hendes dør (død 1963), kunne hun finde på at svare dem: „Se, dér hænger stiftsprovst Zeuthens billede, I skal ikke komme og rokke ved det, han har lært mig!" (Anania A.) Der er hos adskillige nulevende stor enighed om, at Zeuthen „lagde grund" til, hvad der siden skete af vækkelse i Tapdrup.

★ ★ ★

Vindum kirke

Vi gør nu et spring over til *Vindum,* fordi her begyndte tidligt et åndeligt røre, som kom til at præge det sogn ret betydeligt endda indtil i dag, og hvorfra der føg gnister ikke mindst til Mammen, men også en smule til Bjerring og Vinkel, Tange måske også, uden at det dog i disse sogne blev nogen brand. Det drejer sig om *Evangelisk luthersk Missionsforening,* dens venner i almindelighed kaldet „Bornholmere", fordi bevægelsen udgik fra Bornholm, først ved pastor P. C. Trandberg, kapellan i Tjele-Vinge 1858–60, derefter og væsentlig ved den bornholmske smed Hans Christian Møller, den sidste med bl. a. den fortjeneste, at han førte bevægelsen tilbage indenfor folkekirkens rammer. Hvornår den nåede til Vindum, har ikke kunnet oplyses, bl. a. fordi afgangs- og tilgangslister for Vindum ophører i kirkebogen med året 1875, men det må efter flere solemærker at dømme have været før 1880, i så fald har det været noget af det tidligste frembrud af trosliv på Viborg østeregn. Selvom Bornholmernes forkyndelse, dogmatik, trosliv og arbejdssyn adskiller sig i flere henseender fra tilsvarende hos I. M., som denne skildring væsentlig

kredser om, bør der ikke herske tvivl om, at bevægelsen repræsenterer et ægte trosliv. Dens dogmatiske grundtræk er en stærk understregning af retfærdiggørelsen i Kristus, den *er sket* for hele verden, „verden i Kristus retfærdig *er* vorden", man forkynder „den frie nåde i tilspidset modsætning til al menneskelig selvretfærdighed", Guds gerning sættes stærkt op i modsætning til vor menneskelige virkekraft og aktivitet. En gammel mand (i Nr. Bork) udtrykte sig sådan, da han var blevet hjulpet til troens hvile: „Min retfærdighed sidder deroppe ved Faderens højre hånd." Iøvrigt bærer bevægelsen nogen misstemning i sig mod kirke og præster, men vil efter sit program kun være en missionerende kraft indenfor folkekirken. – En af Vindums senere sognepræster (S. C. Kemp) karakteriserer Bornholmerne i Vindum således: „I denne kreds læste man daglig Luthers postil og Rosenius's skrifter og sang Ahnfeldts sange. Kredsen bestod mest af gårdmandsfamilier, møderne holdtes i hjemmene, ledet af værten, ungdom og ældre samledes i fællesskab. De havde et strengt dogmatisk og etisk-alvorligt præg, et kategorisk nej til den frie vilje og et ja til rene nåde, ængstelige overfor adiofora (mellemtingene), endog violinspil."

Det hele tog vistnok sin begyndelse i Vindum med, at en ung mand *Mogens Bødtker* fra Vindum kom i tjeneste i Finderup ved Skjern, sandsynligst i årene 1875–80, og dér fik sin vækkelse til tro ved et besøg af førnævnte H. Chr. Møller. Omtrent samtidig kom hans mor derhjemme i Vindum til tro ved at læse Møllers skrifter. Hvilken forbindelse der eventuelt kan have været mellem mor og søn i denne tid og denne sag, vides ikke, måske gennem breve. På sønnens anmodning kom H. Chr. Møller og en anden af bevægelsens ledende mænd, missionær Andersen fra København, til Vindum for at holde møde. Dette må som nævnt have været omkring 1880. Vindum var, sagde de to fremmede, *„som en oase i ørkenen"*, hvad vel nok må tænkes farvet noget af Bornholmernes briller, p. d. a. s. må „oasen" dække over et begyndende åndeligt røre. Mogens Bødtkers mor var muligvis den mest virksomme lige straks, strikkende på en strømpe gik hun fra dør til dør og indbød folk, oftest med følgende ord som indledning: „Det er bryllupsdag, du kære..." Ret hurtigt kom gårdmand *Niels Vestergård* (1841–1920) og hans kone Inger Marie (gift 1868) med. De og deres slægt i andet og tredie led blev snart de ledende skikkelser blandt Bornholmerne, deres gård på Vindum Nedermark syd for byen blev et centrum for kredsens c. 30 hjem, mange af dem netop på Nedermarken samlet om Vestergårds gård, i deres hjem indrettedes en mødesal. Efterhånden som der blev en flok, begyndte også enkelte fra nabosogne at søge dertil, bl. a. fra Mammen, nemlig gårdmand Iversens og to andre familier. Men næsten selvfølgelig begyndte også spotten at regne ned over Bornholmerne, selve navnet var og føltes som et smædenavn. Når lærer Sauter (1862–83) lærte sine skoleelever at remse de forskellige sekters navne op: Katolikker,

Metodister, Baptister. . ., råbte drengene højt i kor: Bornholmere! tilsyneladende uden modsigelse fra læreren. Og sognepræst Thorbjørnsen (1886–97) kunne fra prædikestolen sige med tydelig adresse til Bornholmerne: „I dømmesyge!" hvad altså heller ikke var helt uden grund. Han ville ikke tage dem til alters og kaldte nogle af deres ledere op til præstegården til skarpt forhør. Den slags skulle jo ikke fremme et godt forhold til kirken. Efterfølgeren Dahl sagde: „Gå i kirke om formiddagen og til forsamling om eftermiddagen er overdrivelse og overmættelse."

Bornholmerne i Vindum gik kun småt i kirke, de var kritiske mod kirke og præst, men blev stående i folkekirken og var sacramentale, d.v.s de kom til dåb og altergang. Man kan følge bevægelsens gang i sognet gennem de indberetninger, sognepræsterne hvert år i januar skulle indsende til biskoppen (findes i landsarkivet). Om så præsternes briller fortegnede billedet, er en sag for sig, noget farvede var de vel. Den „højkirkelige prælatskikkelse" i Vindum-Brandstrup G. S. V. Engelsted (1878–86) meddeler 29/1-1884 (mærk: allerede 1884!): „De såkaldte Bornholmere holde fremdeles deres forsamlinger her i sognet, ledede dels af Colportører, dels af dem selv, men såvidt jeg kan skønne og har hørt, har partiet ikke udbredt sig i det forløbne år. Med undtagelse af een familie søge de kirken og Sakramenterne. I det hele synes bevægelsen nærmest at have karakter af en religiøs *opbyggelse,* omend der findes en del *Dømmesyge* og Selvophøjelse blandt dem. . ." (1885 samme omtale). 1889 skriver den nye, dygtige, alvorlige, ikke retningsprægede sognepræst J. K. S. K. Thorbjørnsen (1886–97): „Bornholmerne uvenligt indstillede, dømmende mod kirken." 1899 meddeler sognepræst F. L. F. Dahl (1897–1906), i begyndelsen højkirkelig, lidt efter lidt grundtvigsk: „Bornholmerne af begge afskygninger (d.v.s. luthersk og evangelisk-luthersk, to retninger indenfor bevægelsen) arbejdede som tidligere ret ivrigt uden dog at gøre Proselytter." Så sent som i 1930.erne gives følgende omtale af daværende sognepræst Kemp: „Evangelisk-luthersk Missionsforenings indflydelse i sognets åndelige helhedsstruktur er utvivlsom."

Bornholmerne var ikke ene om at arbejde i Vindum. Ret tidligt, allerede i Engelsteds præstetid, *„begyndte I. M. at mærkes."* (P. N.) Skulle det mon være en af frugterne fra det store I. M.s årsmøde i Viborg 1878, yderligere animeret rimeligt nok af det røre, der var fremkaldt af Bornholmerne? De tidligste indberetninger til biskoppen nævner ikke I. M. Derimod fortæller Engelsted 1884: „. . . en familie af Mormoner, men en kone, der frygtedes at ville gå den vej, har udtalt, hun ønsker at blive i sin barnetro og blive i kirken." 1891 hedder det: „Mere liv og kirkelig interesse i Vindum sogn." Først i pastor Dahls tid dukker I. M.'s navn op i indberetningen. 1897: „I. M. repræsenteres af enkelte familier, arbejder under forholdsvis Tilslutning fra

Sognepræsten." 1898: „Lidt mere I. M.'s bevægelse." 1899: „Med delvis bistand af sognepræsten har I. M. arbejdet måske noget mere end før. Missionsuger i Vindum og Brandstrup, mindst tilslutning i B. Bevægelse i indremissionsk retning er der dog i det hele taget ikke meget af."

Disse spredte glimt, set gennem skiftende sognepræsters briller, strider ikke mod, men stemmer heller ikke helt med andre kilder (P. N.), som siger: „Et stærkt åndeligt røre gik over sognet i 90.erne. Missionærer kom her og talte, bl. a. missionær Prip (Ejner P.?), som betød meget. Når der skulle holdes møder, ryddede gårdmand Søren Olsen sin lade, folk strømmede til, der blev vækkelse, og der blev bygget Missionshus (c. 1895)". „Senere tilføjes: „I. M.s kredsen voksede og gjorde et flittigt arbejde, men uden nærmere forbindelse med pastor Dahl (jvf. Dahls eget udtryk: forholdsvis tilslutning). Men under sognepræst J. C. Sevaldsen (1906–13), som var centrumsmand, men altid villig til samarbejde med I. M.," oplevede I. M. et gennembrud i *Rødkjærsbro.*"

Når disse kirkelige og ukirkelige bevægelser fandt grobund i Vindum-Brandstrup, kan der tænkes en sammenhæng med det grundpræg af gammel, indgroet kirkelighed og ærbødighed for kirken, som holdt sig langt ind i det 20. århundrede, bevidnet både af den kendte sognepræst, dr. theol. Marius Hansen (1924–34) og hans efterfølger S. C. Kemp (1934–42), sidstnævnte skriver: „Det bærende (i pastoratet) var utvivlsomt den gamle kirkelighed, som gjorde, at sognet trods sin uensartethed dog virkede som en helhed." En sådan ærbødighed for kirken viser sig gang på gang at være en stille, men frugtbar forberedelse til stærkere frembrud af åndeligt røre, når timen er inde. Allerede sognepræst J. V. G. Lassen (1867–78) har sandsynligvis haft sin andel i at skabe dette grundpræg, han mindedes længe for sin alvorlige forkyndelse, der blandt andet kan skønnes af hans salme (D. D. S. 652) fra 1862: O, Gud ske lov, det hjemad går... Biskop Laub skriver om ham 1869: „Pastor Lassen er en mand, der lever for sit embede og sin egen udvikling, ... ikke hindrer ham i at deltage i det hele menighedsliv og ingen del af sit embede at forsømme, endskønt ordets forkyndelse er den, hvorpå han samler sin største flid."

★ ★ ★

Om *Vinkel* vides kun lidt udover en enkelt sognepræsts erindringer (utrykte). Indtil 1880 synes kirkelivet at have været ret ringe, også efter biskop Laubs mening (visitats 1876). Hvis man må tro den stilfærdige sognepræst H. H. H. Larsen (1877–87) i hans indberetning 31/12-1883, begyndte det at lysne i hans tid, mon under påvirkning fra Vindum? Han, som var uden partipræg, skriver:„ ..... særdeles god kirkegang. Også ungdommen besøger flittigt kirken." Han gør en tilføjelse: *„Kolportørbesøg* har fundet sted to gange." Hvordan

Vinkel kirke

præsten kan vide så nøjagtig besked om den slags i et helt pastorat, undrer man sig over. Om det så var kolportører fra Evang. luthersk Missionsforening eller fra I. M., fremgår ikke, det ene er vel lige så sandsynligt som det andet, initiativ fra Vindum var nok det sandsynligste.

Men så kom en ny sognepræst J. A. Orth (1887–96). „Med ham begyndte noget nyt." Han kom fra en rigt velsignet gerning i Vendsyssel (Sindal), var vækkelsesprædikant af I. M.s type, „hans skarpe klinge" blev svunget med nidkærhed, flittig og dygtig var han, der blev røre og vækkelse i stor stil, familier som Ibh, Cramer, Kühl, Mourits Jensen m. fl. blev vundet, kirken blev overfyldt, et levende I. M.s samfund opstod og førte arbejdet videre, missionshus blev bygget 1895, den bedste afskedsgave fik pastor Orth, da en kvinde omvendte sig ved hans afskedsprædiken, måske alligevel det allerbedste var, at troslivet og kirkelivet fra hans tid viste sig levedygtigt.

Allerede året efter sin ankomst indberetter Orth til biskoppen: „ . . . . hæder-

lige folk, men tilbage i Kristentro og Kristenliv. Jeg skylder Herren stor Tak, når jeg ser tilbage på det forløbne år, thi dels har kirkebesøget været stadig tiltagende siden min ankomst, dels er alterbordet blevet hyppigere besøgt af de samme mennesker, og endelig har Guds Ånd begyndt sin gerning til Livets Vækkelse i enkelte sjæle, således at en enkelt – og i et enkelt tilfælde endogså særdeles dyb syndserkendelse er vågnet hos nogle, og det spørgsmål er blevet levende i disses hjerter: Hvad skal jeg gøre for at blive salig?– De få, for hvem deres salighedssag er blevet et alvorligt spørgsmål, have uden min opfordring i den seneste tid begyndt at slutte sig sammen og i deres egne huse, særlig søndag aften, at holde en fælles Opbyggelse, hvor de har læst en prædiken (hovedsagelig Vinkel). – Jeg kan kun bede Herren skærme, hvad Han har begyndt, og fremme sit Frelserværk, så flere sjæle må vindes, og at Livet, alt som det vågner, må udvikle sig sundt og kraftigt." To år senere (1890) skriver Orth: „... med Guds riges vækst (går) det langsomt frem, men hjertets tanker er begyndt at åbenbares for og imod."

Chr. Ibh

1899 indberetter den nye sognepræst C. C. Jacobsen (1896-1914), der ikke efterlod sig noget særlig godt minde (han fik ord for at være „en Enspænder, en der lå i splid med mange og førte liste over dem, der havde fornærmet ham„): „... nogenlunde tilfredsstillende: Hørelyst, Altergang, Trang hos syge til at tale med deres sjælesørger, Hjemberettelse samt Ædruelighed og Besindighed i Omgang mærkes ikke hos få, at „de bevare det hørte i deres Hjerter", og at Kirkegængerne gengiver for de hjemmeblevne, hvad de har hørt og oplevet. Det sekteriske, ja fanatisk religiøse, der viser sig i at ville drage folk fra Herrens Hus til de gudelige forsamlingshuse, svinder sikkert langsomt og stille hen eller rettere forandres til at blive mindre ensidigt og mere sundt, det er præstens fortrøstning, arbejde og bøn, for at der må blive ædruelige kristne, sande Guds børn i bevidsthed (om), at man ikke må synde på Nåden. – Der har været afholdt Helligtrekongers Gudstjenester for Hedningsmissionen, Fastegudstjenester og Bibellæsninger." – Alt i alt giver dete et mere sympatisk billede af præsten end det før omtalte, selvom han ikke kan skjule sin kritiske indstilling. Også billedet af menigheden har mange smukke træk, og så skal man vel erindre, at det er tegnet af en kølig, kritisk pen.

Mammen kirke

Vi springer nu over til *Mammen og Bjerring*. Indtil 1878 siges præster og menigheder at være af Mynstersk og gammelkirkelig støbning. Om en mand, Poul Hansen hed han, født i Mammen 1852, en af pionererne senere for det nye trosliv i sit fødesogn, berettes, at „han som så mange andre (de fleste!) var opvokset og oplært i den kristne Børnelærdom, han gik i kirke, som skik var dengang, og til Alters Forår og Efterår. „Sådan var i bred almindelighed slægtens forhold til kirken i tiden før vækkelserne, og den grundvold var solid og god."

Men i 1878 kom D. L. R. Gøtzsche (1878–95), en broder til den senere biskop Carl Viggo Gøtzsche i Ribe, til pastoratet som sognepræst, og omtrent samtidig begyndte nogle familier i Mammen (se Vindum), med Chr. Iversen i spidsen, at få kontakt med det nye røre ved Evang. luthersk Missionsforening i Vindum. Der kan næppe tvivles om, at den nye præsts komme og med ham en ny forkyndelse i kirken og udenfor kirken betød ulige mere for de kommende

åndelige vækkelser i sognene end 3–4 familiers kontakt med og påvirkning fra Bornholmerne, alligevel bør det sidste nok ikke bagatelliseres, det synes gennem både direkte og måske fuldt så meget indirekte reaktion at have spillet en rolle.

Gøtzsche var „lige så god, som han var lang" (74 tommer), enfoldig, trofast, barnligt troende, en ret jævn prædikant, ven af I. M., hvad billeder på hans væg vidnede om, men en af de stille i landet. Alligevel indvarslede hans præstegerning en ny tid for pastoratet, omkring 90.erne gik en reel vækkelse hen over sognene, begge dele kan aflæses af nogle tørre årstal for Mammen: søndagsskole c. 1890, pigeforening (senere K.F.U.K.) 1894, ynglingeforening (K.F.U.M.) 1901, missionshus 1897 (i Bjerring 1901), kvindekredse, samtalemøder o.s.v.

I. M. fik stor udbredelse og slog dybt rod i sognene i årene op mod århundredskiftet, så solidt, at bevægelsen og arbejdet gik videre under den næste sognepræst C. C. Jespersen (1895–1909), som nærmest var uden retningspræg eller grundtvigsk, som adskillige i sognene ville kalde ham, muligvis med urette,

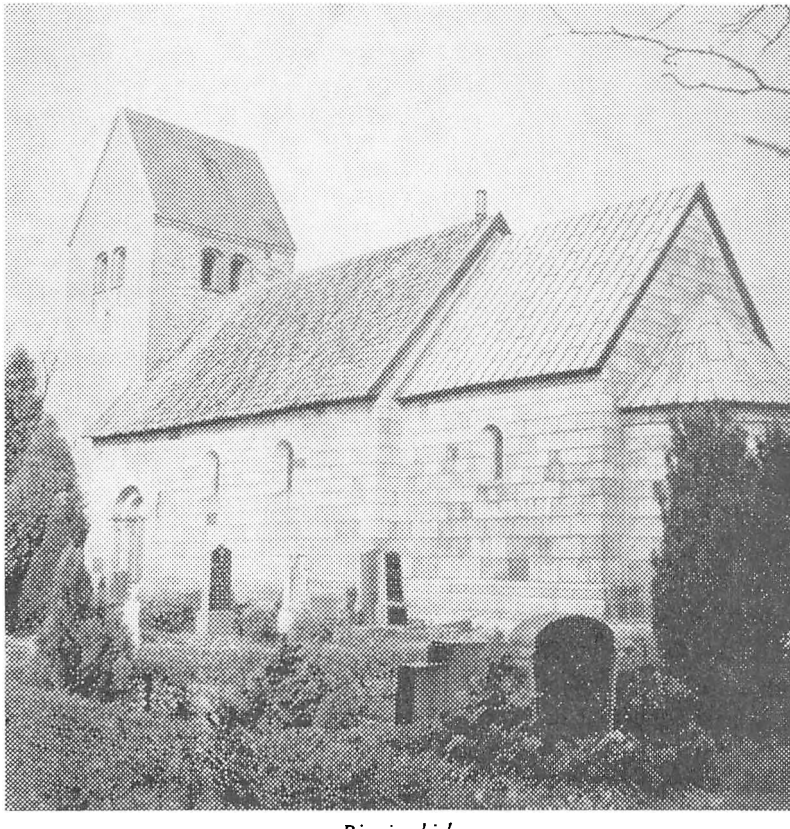

Bjerring kirke

men stærkt påvirket af Morten Pontoppidan, hvorfor han ikke tog virksomt del i I. M.s arbejde. Til gengæld fik Mammen i lærer L. E. Larsen (lærer 1904–44, kirkesanger 1907–44, død 1948) en fuldtro og usædvanlig aktiv ven, en af dem, der kom til at præge den åndelige struktur i Mammen gennem de mange år, han var „energisk, dygtig, både streng og blød og varm, særlig i religionstimerne kom det varme frem." På hans mindesten står da også:

De små indprente Herrens Bud,
at tjene i vor kirke,
de syge bringe trøst fra Gud,
det blev din manddoms virke.

1853–96 havde lærer J. C. Jensen præget sognets ungdom ved en dygtig, men streng religionsundervisning, også dette har sikkert beredt jordbunden, man kan vanskeligt overvurdere disse to gode læreres religionsundervisning.

Her skal indskydes kapitlet om *Bornholmernes andel i troslivet i Mammen.* Det er muligt, måske endda sandsynligt, at de kom først, allerede i 70.erne. Hvor mange familier, det drejede sig om, der kom under Bornholmernes indflydelse, vides ikke, men i hvert fald 3 familier blev hjulpet til tro og blev „hængende" ved kredsen i Vindum, efterhånden dog i løsere tilknytning, specielt i tredie slægtled, men allerede den første Chr. Iversen, den kendteste af de tre familier, stod ret selvstændigt, og med sin søn gik han til Kællinghøl for at høre V. Beck; hans kone var Bornholmer i dobbelt forstand, alligevel endte både hans søn og sønnesøn som formand for Mammen missionshus, og han selv vidste at give svar på tiltale, da Bornholmermissionæren Kofoed bebrejdede ham forbindelsen med I. M., han brød dog ikke forbindelsen med Vindum, ja så sent som 1922 holdtes et stort møde i hans gård med en svensk prædikant. Det må pastor Søndergård Jensen (1919–44) have overset eller glemt, for han skrev senere, at „Luthersk Missionsforening, som i sin tid havde en del tilslutning, var helt borte. Han har nok fæstet sig ved, at Bornholmernes børnebørn nu praktisk talt var gået op i K.F.U.M. og K., men også ad den vej tilførtes velsignelse.

I de første år var Bornholmerne ret ene om at arbejde i Mammen. „Vennerne" – eller „de helle", som de hed i folkemunde, samledes søndag eftermiddag til Helleforsamlinger for at læse Rosenius's: Hemmelighed i Lov og Evangelium! og synge Ahnfeldts sange, som de gjorde i Vindum, de holdt søndagsskole hos Chr. Iversens og Magnussens, de arrangerede større møder med svenske og bornholmske lægprædikanter. To af disse huskes fra den tid: Kræn Dahlsen fra Hjermind (!) og Jens Fisker fra Randers, „men", føjes der til, „der må have været nogle før dem!"

Da I. M.s røret imidlertid kom til og tog til, sandsynligvis omkring 1885

eller tidligere (jvf. I. M.s årsmøde i Viborg 1878), blev det ret snart dem, der tog føringen, de var mere kirkelige, hvilket selvfølgelig var et stort plus i den brede befolknings øjne, men samtidig kritiske mod pastor Jespersen, da han kom 1895. Som det kunne ventes, kom der også brydninger mellem I. M. og Bornholmerne, temmelig hårde ord og beskyldninger blev udvekslet. Bornholmerne sagde: „I er lovtrælle, for I mener, I skal selv gøre det halve i salighedssagen." Missionsfolkene gav igen: „I tager det let med den frie nåde og holder jer Guds Lov fra livet med den! I er sekterere! Hvorfor bliver I siddende ned (i kirken) under forsagelsen?" Der kunne være et gran af sandhed i beskyldningerne, men ikke i den grove form – som karakteristisk betragtet. Forskellen og dommene udartede til tider til uvenskab og dømmesyge, hvor den ene ikke gav den anden noget efter. Chr. Iversens kone kunne ikke lide V. Birkedals sang: Jeg så ham som barn... den var hende for subjektiv, der var for meget jeg i den, hun ville helst ikke sige: min Frelse! men: min Frelser! Hendes mening dermed er tydelig nok. Da hendes mand, Chr. Iversen, en søndag eftermiddag kom kørende på vej til møde i Vindum, standsede nogle af I. M.s ledere ham og sagde: „Christian, du kører lige til helvede!" Det var den typiske dømmertoneart i et utroligt snæversind, men de regnede realistisk med fortabelsen, og gnisten havde de.

Chr. Bach

Fire navne nævnes med taknemmelighed fra I. M.s tidligere historie i Mammen ved siden af de allerede nævnte og de mange navnløse, nemlig husmand P. Koue, husmand P. Skjødt, gårdmand Chr. Bach og gårdmand Poul Hansen (se foran, død 1927). P. Koue var søndagsskoleleder „af Guds nåde", hjertevarm, med ægte tårer. Både han og hans kone var egentlig vakt ved et bornholmermøde hos Hyvl-Johannes, her er altså en forbindelsestråd igen. – Poul Hansen har sin egen historie, som fortjener at optegnes. Han boede nær ved Chr. Iversen, uden at det dog kan konstateres, at naboskabet fik betydning. 1891 mistede han sin kone. Denne sorg bragte ham til eftertanke og førte ham til selverkendelse og syndserkendelse med længsel efter Guds fred. Da han gennem kampe havde fundet den, var missionssindet der straks, han indbød nogle familier, også broderens i Bjerring, til møde i sit hjem, først i dagligstuen,

så i storstuen, efterhånden som flokken øgedes, det gjorde den, og inden længe kom der så mange, at han måtte tænke på anden udvej, og han fandt da på at indrette gårdens tomme aftægtshus til mødesal som „samlingssted for Guds folk." „Skillerum blev revet ned, kakkelovn sat op, en lille forstue skilt fra som garderobe o.s.v." Da mødesalen skulle indvies, indbød han pastor Jessen, Grønbæk, til at foretage indvielsen, han både hentede og bragte ham hjem igen i sin egen fjedervogn, ialt vel c. 30 km!

Efterhånden som venneflokken voksede, fandt de snart ud af, at de burde have et lokale, „hvor verdens folk ikke kunne undskylde sig for at komme ved at sige: et uhyggeligt sted at komme!" – Altså tog man fat på at forberede bygning af et rigtigt missionshus „under bøn og mange salmer." Brugsuddeler Chr. Fisker og hans kone Christine skænkede byggegrund, vennerne gjorde selv alt arbejde og al kørsel, så huset blev bygget for 2300 kr. Det indviedes 1897 af senere stiftsprovst Schepelern, mens den gamle lærer Jensen, den forrige, grundtvigske sognepræst Jensen og den daværende sognepræst Jespersen senere fik lov at få ordet. Christine i brugsen „smurte to baljer smørrebrød til spisningen."

Fra omkring 1900 har I. M. næsten totalt domineret i Mammen, så intet andet kunne trives, i hvert fald op til anden verdenskrig, nogle svage grundtvigske spirer og tilløb døde hen. Og da C. Krag (1910–18) kom til pastoratet, fik de en sognepræst, der med sjæl og krop tilhørte I. M., kirkegangen nåede op på c. 20%, der var store søndagsaltergange og jævnligt vækkelse. Disse år og pastor Søndergaard Jensens præstetid (1919–44) var sognenes kirkelige og åndelige blomstringtid.

Bjerring sogn holdt ikke helt trit med Mammen, og dog mærkedes også her forbindelsen både til sognepræsterne, til Mammen og Vindum og vækkelserne i det hele, så der også her blev en levende kreds af I. M.s samfund. En af „centralerne" blev Bakkegården. Her havde Kristen og Ane Kristensen fra Langå slået sig ned allerede 1865. Herfra stammer den kendte slægt Bach. Navnet stammer fra Langå. Om dennes åndelige historie vides et og andet. I 1881 var K. Kristensen (Bach) sammen med en 11-årig søn til møde i Kællinghøl for at høre V. Beck. I 1886 døde K. Kristensen af tuberkulose, og „i de tunge tider under og efter hans sygdomsperiode søgte hans halv- og helvoksne børn til Vindum, hvor de fik hjælp hos I. M.s venner dér". Man ved, at sønnen Martin Bach, den senere kendte skikkelse i Bjerringbro, fik sin vækkelse ved et møde i Chr. Olsens lade i Vindum. Hermed holdt vækkelsen sit indtog i Bakkegården og førte til et ægte, stærkt trosliv.... Pastor Chr. Lynge, Gerlev, kom ofte til Bjerring som taler og fik betydning for troslivets vækst. Man formoder også en forbindelse til Vejrum, idet den ældste datter fra Bakkegården i 1884 blev gift med A. Jespersen, Bro mølle. „Trådene filtrer sig ind i hinanden."

Store søndagsaltergange, hed det ovenfor i beretningen fra pastor Krags tid. Dette skal ikke anfægtes. Men man undrer sig unægtelig, når man præsenteres for efterfølgende tal på altergæster fra Mammen kommunionbog d.v.s. bogen, hvor degnen „tegnede" de anmeldte altergæsters navne. Listen fra 1896 til 1926, 30 år altså, ser således ud:

årstal	antal altergange	antal altergæster	årstal	antal altergange	antal altergæster
1896	24	737	1910	23	640
1897	24	774	1915	24	525
1898	26	853	1916	22	661
1899	28	787	1917	26	567
1900	27	747	1918	25	637
1901	25	625	1925	?	527
1905	27	754	1926	24	598

Altergæsternes antal har m. a. o. været størst i pastor Jespersens tid (1895-1909), derefter er det dalet nogenlunde regelmæssigt. Der er ingen opgang at spore hverken i Krags (1910-18) eller Søndergaard Jensens tid. Den eneste forklaring er vel, at i samme grad vækkelsen tog til, tog vanealtergangen af. Alligevel må man sætte spørgsmålstegn ved udtrykket „de store søndagsaltergange" i Krags tid, idet gennemsnittet pr. altergang kun giver 25-30, hvilket ikke kan siges at være noget særligt. I navnelisterne møder man ofte: P. Koue, K. Iversen, Lindgård, Chr. Fisker m. m.

Her skal indskydes, hvordan pastor Søndergård Jensen (1919–44, død 1958) karakteriser sognene og nogle sognebørn i sine utrykte erindringer:

„Det var et skønt og åndelig vågent sted at komme til ... Kirkegangsprocenten var i Bjerring c. 12, i Mammen c. 20, der var mange unge, en mand i menigheden udtrykte det således engang: „Halvdelen af kirkegængerne er under 25!" Mændene var ofte i flertal i forhold til kvinderne, noget som måske hænger sammen med præstens specielle forkyndelse ... I Mammen kunde intet startes eller gennemføres, som I. M. ikke var med i. K.F.U.M. og K. havde de fleste unge med sig i de år. Vækkelser fortsatte, særlig efter at den spanske syge havde bortrevet utrolig mange i vintrene 1918-19 og 1919-20, mellem 20 og 30 (26?) i de to sogne, deriblandt sognepræstens egen og eneste datter på 12 år ...

Omkring 1900 havde den grundtvigske læge Rossen i Bjerringbro fået mange grundtvigske talere til byen, og en del i Bjerring kom i berøring med bevægelsen, enkelte af præsterne i Bjerring og omliggende sogne var prægede af Grundtvigianismen, men uden større fremgang.

Der var praktisk taget ingen forbindelse mellem de to sogne, hver passede sit. I Bjerring var der ingen sociale skel. Småfolk og gårdmandsfolk „sad ved samme bord" i hjemmene og ved fester, – der var megen godgørenhed og megen

gavmildhed til gode og kristelige formål. Men der var ret stærk modsætning, særlig i de første år, mellem forsamlingshusfolkene og missionsfolkene.

Lærer Larsen var min gode medhjælper, min forstående og trofaste ven gennem alle 25 år. Han ville have haft pastor Nielsen Vrads og var derfor lidt forforbeholden den første dag, han bød mig først velkommen efter at have hørt den første prædiken. Han havde mange kanter, var ilter, men en varmhjertet kristen, man kunde være uenig med ham og dog altid bevare hans venskab. Han var ypperlig til at lede kirkesangen, hans ind- og udgangsbøn var ikke en formsag, men lige ud af hans varme hjerte og grebne sind.

Bakkegården var så afgjort det åndelige centrum blandt Bjerrings hjem og slægter, ligesom broderen Kristen Bach og hustru Martines hjem blev det i Mammen. Jens Bach og Marie havde giftet sig omkring århundredskiftet (1907). Ved den lejlighed „snød" de mange af deres bysbørn, dem som partout ikke vilde gå i missionshuset, Jens Bachs holdt brylluppet netop dær, og så måtte folk jo følge med. Jens Bachs var dygtige, slidere, sparsommelige, velhavende, godgørende, gavmilde til Guds riges gerning, altid i kirke og i missionshuset, hjemmet åbent og gæstfrit, flittig i søndagsskole og kvindekreds og til at besøge syge. „Bedste Bach", som boede hos dem, var en sjælden from, bedende og prøvet kvinde. Jens Bachs søster Ane Mette Sørensen tog sig trofast af K.F.U.K., helt til den anden fru Søndergård Jensen trådte til ..."

Inden vi forlader Bjerring-Mammen, bør det noteres, at pastoratet har fostret adskillige hedningemissionærer, hvad nok har en sammenhæng med „ånden" i sognene, f. ex. P. Nørgård fra Mammen, D.M.S. missionær i Kina, udsendt 1908, Martin Kristian Hansen fra Bjerring, brodersøn af omtalte Poul Hansen i Mammen, vakt i konfirmandstuen (hos Jespersen?) ved ordet: Frygt ikke, tro kun!, missionær i Sudan 1925-35, siden præst på Lolland, – Esther Pedersen, sygeplejerske i Nebk, – Erna Lindgård fra Mammen, missionær i Sudan siden 1945, ofte på afsides stationer, se Falk Rønnes bog fra 1960: Tafiya! og endelig lærerinde Anna Sonnesen, Mammen, udsendt til Sudan også 1945.

★ ★ ★

Det er vanskeligt at finde forbindelse mellem de øvrige omtalte sogne og *Hjermind,* men da vækkelsestiden i Hjermind falder sammen med nabosognenes, tør man vel antage, at der var forbindelsestråde, både synlige og usynlige.

Den senere, højærværdige Viborg-bisp H. J. Svane, begravet på Asmild kirkegård, var sognepræst i Hjermind-Lee-Hjorthede 1857-68. Hans biskoppelige fornemhed og højkirkelighed, hvorom der går frasagn og smil, var alene biskoppens, ikke sognepræstens. Han var ivrig til at katekisere, han holdt bibellæsninger, der formede sig omtrent som gudelige forsamlinger, især havde han tilholdssted hos gdr. Chr. Hedegård i Taul. Hjermind var hans hjertebarn, Lee og Hjorthede stod langt tilbage for ham at se, hvad nok også var rigtigt. Man kan

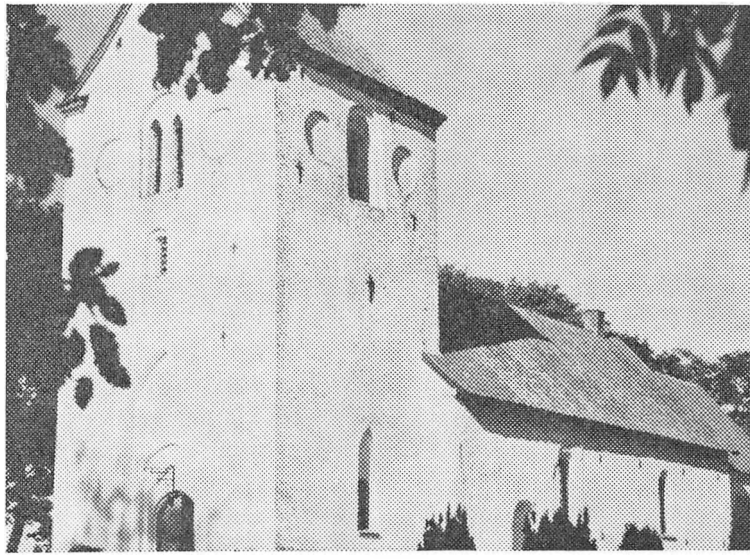

Hjermind kirke

ligefrem dårligt kende Svane i følgende karakteristik af Hjorthede – fra maj 1864, altså en måned efter Dybbøl-tragedien: „I dag gudstjeneste i Hjermind for en stor forsamling, men da jeg kom til Hjorthede, var der så godt som ingen i kirken. Disse tiders trængsler bedøver dette usle folkefærd og nedsænker dem endnu dybere i elendigheden. Her i Hjermind drager nøden folkene til kirke, i Hjorthede kan hverken gode eller onde dage virke på de dorske sjæle" (fra memoirer og breve). Andetsteds fortæller Svane, at „et virkeligt, kristeligt menighedsliv" har han i den største del af sin embedstid i Hjermind ... *ikke* kunnet glæde sig ved, men „i foråret opdagede han, at livet hist og her rørte på sig og ved samtale med de enkelte blev det tydeligt, at *hvad de trængte til, var samling med andre troende under præstens ledelse.*" Svane gik da konsekvent i gang med at samle de troende fra alle tre sogne, bl. a. hos Hedegård i Taul, forsamlingerne blev snart regelmæssige, en gang om måneden, og deltagernes antal voksede, alt i alt en usædvanlig og usædvanlig tidlig foreteelse, vel egentlig de tidligste forårsspirer på egnen, tilmed under præstens, den kommende biskops ledelse. Da Svane rejste 1868 – til Følleslev-Særslev, stiftsprovst i Viborg 1871, biskop 1877, skrev han følgende afskedsønske for denne kreds, der så at sige var hans „barn": „Herren, som har ladet sin ånd blæse på de tørre ben, bevare og beskærme disse sjæle for fald, Han lade dem vokse i troen og gå frem i et helligt levned, og Han styre det således, at de enten ved ord eller stille omgængelse må kunne forhjælpe altid flere og flere til at søge Guds rige." Smukkere og sandere kan det vanskeligt siges. Et mere sympatisk billede af præsten og me-

nigheden i en åndelig forårstid skal man vel også lede efter, i hvert fald i 60'erne på disse egne. Selv Vindum m. fl. kommer 10 år bagefter. Det er åbenbart rigtigt, når det hedder (P. N.), at „kirkeligt betød Svanes gerning i pastoratet en stor åndelig fornyelse." Det ser ud, som om han både har pløjet og sået – og høstet. Katekisationer, hvor de er rigtige, fungerer sandsynligvis både som plov og udsæd, for blot at nævne en funktion, der er forsvundet fra os 100 år senere.

Svanes eftermand i embedet A. A. G. Müller (1868-82), som Svane allerede 1869 giver følgende skudsmål, efter et besøg i de gamle sogne: „. . . . M. prædikede klart og fatteligt og synes at varetage sit embede med tilbørlig omhu," fortsatte forsamlingerne hos Hedegård i Taul, men uden selv at være helhjertet med i det, vel derfor hørte de op lidt efter lidt, en højst sørgelig afslutning. I pastor J. G. Korns tid (1882-90) blussede ilden imidlertid for alvor op, hvilket muligvis har forbindelse med en enkelt lægmand. I 1886 kom nemlig karetmager M. P. Sørensen til Hjermind, han blev midtpunktet i et frugtbar I. M.s arbejde, skønt han på flere måder var en mand i modsigelsernes tegn. Han var en enspændernatur, trofast mod kirken i gode og onde dage, men vanskelig i samarbejde, måske derfor uden tillidshverv i menighed og siden i menighedsråd, men han var nidkær i Guds riges gerning, som han var flittig i sit værksted, han var snæver i tanke, men stærk og varm i tro. En sagde om ham, at „hans ansigt lyste af velvilje, men hans øjne var kolde." Det varme hjerte kunde i hvert fald gøre indtryk, den senere hedningemissionær J. C. Lykkegård, missionær i Kina 1896-1921, død i Danmark 1924, blev vakt ved Sørensens vidnesbyrd. Allerede samme år, som Sørensen ankom til Hjermind, begyndte han søndagsskole sammen med sognepræsten (Korn) i præstegårdens havestue. De følgende 10 år betød en ikke ringe blomstringstid for I. M. i Hjermind, men samtidig vågnede en ret stærk modstand. Da den lille flok I. M.s venner så tidligt som 1888 ville bygge missionshus, hedder det sig, at ingen af bymændene ville sælge byggegrund, den eneste, der ville, turde ikke. Mens Jens Ladefoged både ville og turde. Når der samme år blev bygget forsamlingshus, må det sandsynligvis forstås som udtryk for „de andres" svar på missionshuset. Pastor Korn var en prøvet mand, mange sorger gik over hans hjem, han var også m. h. t. karakter en svag mand, han ville gerne samarbejde med I. M., men var for svag til at hævde sin selvstændighed og blev derfor tvunget længere, end han egentlig ville, han kom m. a. o. i klemme til skade for både ham og menigheden. Hjermind kirke var fuld hver søndag, dette var sammen med hele det åndelige røre et stort lyspunkt for ham midt i hans personlige sorger. Adskillige gode navne fra Hjermind og Taul m. m. nævnes fra den tid. Men blomstringen varede kun kort. 1890 fik pastoratet en ny sognepræst, den landskendte, grundtvigske forfatter og foredragsholder P. E. Benzon (1890-1901). Netop i hans første år var I. M. i stærk vækst og brydningerne som følge deraf tilsvarende.

Bedre blev det ikke af, at den myndige sognepræst stod i skarp modsætning til I. M., ja den var ham „som sennep udi næsen." Biskop Svane giver ham ellers et godt skudsmål efter en visitats 1897: „Det var en god dag. Pastor B. er begavet, gode kirkelige forhold, og i den store forsamling dog endnu mange gamle kære ansigter." Pastor Benzons modsætningsforhold til I. M. har jo nok bremset bevægelsen og øget brydningerne, for der stod respekt om både hans person og hans forkyndelse. Men værre og afgørende var det, at i 1896 opstod en strid indenfor samfundets egne rækker, uvist af hvilken årsag, den strid lammede arbejdet, så det ebbede ud, og Svanes varme ønsker for det gled ud i opløsningens tegn. Denne bevægede og sørgelige tid med de interne stridigheder har Benzon med i sine to romaner, skrevet netop i 90'erne: „Svovl", der skildrer kampen mellem den mørke, pietistiske I. M. og den lyse, folkelige Grundtvigianisme, og „Det sjette Bud" (1896), også med religiøse diskussioner.

Under eftermanden Immanuel Kristian Ryge Jensen (1901-15 og 1921-33), som også var grundtvigsk og iøvrigt optaget af en række højt betroede praktiske og videnskabelige hverv uden egentlig forbindelse med embedet, og som følte sig så godt hjemme i Hjermind, at han gjorde det kunststykke at vende tilbage til embedet i hele 12 år – og komme godt fra det, var der stilstand og stilhed, om af det gode eller af det onde kan der være delte meninger om, men en jævn, stilfærdig kirkelighed har selvfølgelig sin værdi.

★ ★ ★

Vi springer nu over Nørreå til *Ørum-Viskum-Vejrum*. Der er allerede omtalt en slægtsforbindelse mellem Bjerring og Vejrum, som nok har bragt nogle gnister med, og flere ukendte må man gætte på. Om tiden før 1885 ved vi kun lidt. Præsterne før det år synes ikke at have sat sig varige spor i kirkens liv, en var rationalist, en anden var udygtig som prædikant, en tredje var mere politisk end kirkelig, „verdensmand" har en af de gamle kaldt ham. Et lille lyspunkt var det, at i Mollerup sad en ung lærer Laust P. Pedersen (1873-79), der både var en dygtig lærer og varm i troen. Han og hans unge hustru skal have gjort en Johannes Døbergerning i stilhed, men desværre flyttede de efter 6 års forløb – til Gjellerup.

Fra 1885 og indtil nu har sognene haft præster af I. M. I deres tid og for en stor del under deres ledelse skiftede dette 3-sogns pastorat „ansigt" fra gammeldags gudfrygtighed, blandet med „selvretfærdighed, verdslighed, ligegyldighed, politiseren og udbredt drikkeri i hjemmene og på kroen" til det præg af trosliv og ægte kirkelighed, som kom med I. M. Ikke blot præsterne var virksomme i det arbejde, men også en række lægmænd, i Vejrum to lærere, var stærkt aktive, netop som en af grundlinierne er i I. M.s arbejde.

Det blev pastor F. N. Meier (1885-93), der kom til at indlede den lange

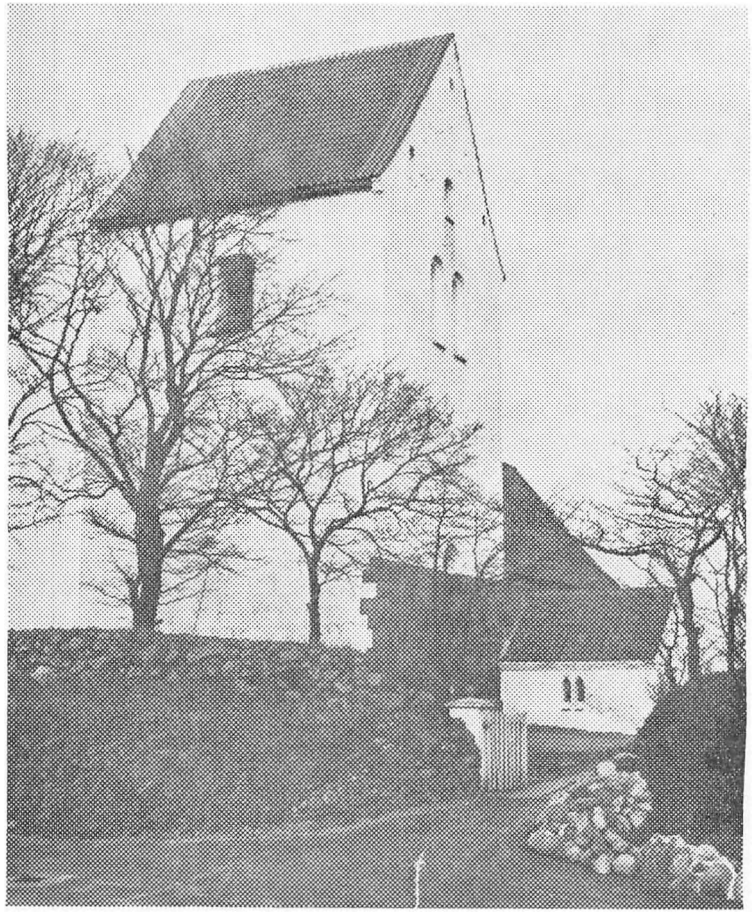

Ørum kirke

række af I. M.s præster og betegne skiftet. Han var fuldblods vækkelsesprædikantkant, blev redskab til manges omvendelse og til samling af de troende, mange søgte ham som deres sjælesørger, og som sognepræst greb han ind i mange praktiske, moralske, sociale og andre afgørelser i sognet. Samtidig var han meget skrivende, så man undrer sig, hvordan hans tid har slået til. Af følgende liste over hans forfatterskab vil man se, hvor mangeartet det var, lige fra enfoldige gudelige fortællinger til avisartikler og oversættelser af udenlandsk litteratur til danske tidsskrifter:

Saronsroser, – fortællinger fra Israelsmissionen, – „Herrens Herlighed", – Christelige Fortællinger 1-2, – Levende Vandstrømme, – På Torvet og i Vingården, – 100 Fortællinger fra det virkelige Liv, – c. 800 Fortællinger i I. M.s

Tidende, – talrige artikler i Nationaltidende, Kirkeklokken, Kristeligt Dagblad, I. M.s Børneblad, I. M.s Almanak, Ill. Familieblad, Et Ord med på Vejen, Børnenes Julebog, Christelig Samler (redigerede!), ligeså gudelige Småskrifter i 13 år, samt oversat en stor del af de i årene 1877-83 i tidsskrifter for udenlandsk litteratur optagne afhandlinger ... Listen tager næsten pusten fra en!

For sit første år i Ørum m. m. indberetter Meier til biskoppen: „ ... som i de fleste pastorater! Stærkt udpræget eller vidt udbredt christeligt liv findes ikke, om *her end findes en kreds af sande troende,* der danne et virkeligt samfund (allerede 1885!) og jævnligt komme sammen til Bøn, Lovsang og Guds Ords Betragtning." Eftersom Meier kom til Ørum i marts, er det næppe tænkeligt at omtalte „kreds af sande troende" er resultatet af hans virke, kredsen må have været der inden hans tid. Om det så er en frugt af lærer Pedersens arbejde i Mollerup eller I. M.s årsmøde i Viborg 1878 eller noget helt ukendt, får stå hen. Men da Meier næste gang, for året 1886, aflægger beretning, noterer han nye lyspunkter: „Uagtet den mangel på christeligt liv, som charakteriserer hele denne egn vistnok, må siges at være gennemgående også for dette pastorat, tør jeg dog sige, at det for menneskeøje ser ud, som om der i det forløbne år er sket et ikke ringe fremskridt til det bedre. Kirkegangen har taget et meget stort opsving: den rummelige Ørum kirke har ikke så sjældent på helt almindelige søndage, hvor ingen altergang fandt sted, *havt ondt ved at yde siddepladser til alle* de tilstedeværende, og efter folketallet (c. 675) er kirkegængernes antal omtrent lige så stort i annexsognene (c. 300 og 400), uagtet navnlig det ene af disse (Viskum?) har stået sørgeligt langt tilbage, – også *bibellæsninger* omkring i sognene og opbyggelsesmøder, som i efterårs- og vintertiden er afholdt *hver uge* i præstegården, har været meget stærkt besøgt. Interessen for *gudelig læsning* er blevet vakt hos mange, jeg har f. ex. fra ikke mindre end 34 personer, næsten alle af Ørum sogn, modtaget indmeldelse som subskribenter på „Gudelige Småskrifter". Ligeledes er sandsen for Hedningemissionen begyndt at vågne: Helligtrekongersofret udgjorde *over 100 kr.,* skjøndt Missionens Sag var så godt som uænset, ja næsten ukjendt her, desuden over 40 menighedsmedlemmer (har) Missionsæsker i deres huse som daglig påmindelse om den hellige sag. – Den sædelige tilstand tør visselig langtfra roses, men der synes dog også i den henseende at være sket fremgang: Råheden og uterligheden iblandt mængden er, i alt fald i sin ydre fremtræden, efter manges samstemmende vidnesbyrd blevet stemt ikke lidet ned. Måtte dog nu Guds ånd, som har begyndt at blæse hen over de døde ben, også fremdeles ånde således på hjerterne, at Herren også på dette sted kunde få sig et ejendomsfolk, nidkært til gode gerninger, et folk, der ikke blot dyrker Ham med mund og tunge, men fremstiller sine lemmer som et levende, helligt, gudvelbehageligt offer."

Næste år igen lød indberetningen bl. a.: „ ... nogen fremgang for Guds rige

trods sløvhed og død i de store masser. Der er mennesker, som med tak til Herren kan se tilbage på *1888 som det store, velsignede mærkeår* i deres liv."

1891 noterer Meier det omtrentlige antal kirkegængere i de tre kirker: Ørum 120, Viskum 50, Vejrum 60.

Modsvarende pastor Meiers egen karakteristik af pastoratet skal nu anføres biskop Svanes karakteristik af Meier fra 10. februar 1893, da han var ansøger til Kerteminde, og Svane af Fyns biskop H. Stein blev anmodet om en udtalelse. På baggrund af, at Svane i hvert fald som biskop ikke var nogen ynder af I. M., får hans gode skudsmål af Meier ekstra vægt: „Meier prædiker dygtigt og godt, hans prædikener (S. havde hørt M. 4 gange) er grundigt udtænkte og gennemarbejdede, sproget er fortræffeligt, han forstår at finde betegnende udtryk for sine tanker, – der er intet vulgært i hans prædiken. Men med alt dette er noget tungt i hans præstationer som i hans personlighed, – hans slesvigske bondeafstamning giver sig tilkende både i hans tankes soliditet og i hans Schwerfälligkeit (=kluntethed). Han er I. M.s mand og slutter sig i sin præsteomgang væsentlig til disse, men han er sindig – moderat og vil næppe ved sin virksomhed drive folk over i valgmenigheden. Jeg tror, at han i sine temmelig seige menigheder har slået til lyd uden dog at fremkalde partivæsen. Han er en god og brav mand."

Hertil skal føjes et par udtalelser af en mand, der som 90-årig tænker tilbage og tager frem af mindernes forråd. Født 1875 husker han alle sognets præster lige fra pastor Hansen. Han gik til præst hos Meier 1889. Præsten var „alvorlig og striks, en dag var han på nippet til at vise en dreng bort for uartighed." Samme træk hos Meier: „alvorlig og striks" kom frem, da min hjemmelsmand som 15-16-årig tjente hos præstegårdsforpagter, samfundsleder Hans Lave (se om denne senere), og en mand fra Ø kom for at hente noget korn 2. påskedag, da tog Meier manden strengt i skole og bebrejdede ham dette helligdagsbrud. Der gik historier rundt i sognet om den strikse præst, f. ex. fortaltes der, i begyndelsen med forargelse, at – ja tænk, præsten tog en dag en fuld mand under armen og fulgte ham hjem. Præstens hensigt var klar nok, men folk forstod ham ikke straks. Den unge tjenestekarl mindes med stor taknemmelighed opbyggelsesmøderne i præstegården. I sit hjem havde han mødt den vrængen ad missionsfolkene, som i almindelighed følger med en vækkelses- og brydningstid, nu kom han i en god tjeneste og i et godt hjem. Forpagter Hans Lave havde og har et usædvanlig godt navn, han var en dygtig landmand, klog og beskeden, samtidig en ægte missionsmand og god søndagsskoleleder, en førerskikkelse, som kunne „være blevet sognekonge, hvis han havde villet" (lærer Jensen), men han ville ikke. Hans Lave fik sin unge karl med til de ugentlige møder i præstegården, og karlen kom til at befinde sig så vel blandt de (mest) ældre, at han følte sig hjemme og blev hængende dær. Både disse møder og pastor Meier og H. Lave kan den nu 90-årige takke for, at han „kom til overbevisning" om sandheden, til overbevisning, men ikke til omvendelse, udtrykker han sig.

Det lyder akavet, men han fastholder rækkefølgen, og man forstår. Måske endda omvendelsen er rigtigt placeret i forhold til overbevisningen, begge dele er noget personligt, men omvendelsen engagerer viljen, hjertet om man vil, mest afgørende. Hans omvendelse skete endda først 16 år senere, i de 16 år, hvor han bl. a. stiftede hjem, levede han „i verden", overbevisningen gemte han indenfor vesten. Men en søndag sagde sognepræst Tølbøll, som „vel ikke just var missionsmand": „Jesus af Nazareth går forbi, måske for sidste gang!" Da *turde* den 31-årige „ikke længere vandre på den brede vej", men omvendte sig, altså overgav sig i Jesu Kristi hænder på nåde og unåde for at begynde på den nye, gode Guds vej, den han altid siden har stridt for at følge. Omkring århundredskiftet, hvor hans omvendelse faldt, var der, husker han, allerede et stort I. M.s samfund i Ørum og en god kirkegang, men om der var samfundsmøder og fællesskab med venner i pastoratets andre 2 sogne og nabosogne husker han derimod ikke, desværre.

Det åndelige liv, præget af I. M. fra Meiers tid, udviklede sig nogenlunde ens i 3-sogns pastoratet, svagest måske i det mindste sogn Viskum. Meiers eftermand pastor C. H. Christensen (1893-1901) „var en god mand, gav en god konfirmandundervisning, gik i Meiers spor", han indberettede 1899: „ . . . ingen forandring", kort og godt. Den næste sognepræst C. J. Tølbøll (1901-11) stod i hvert fald I. M. nær, selvom nogle syntes, han stod ikke nær nok, også i hans tid var kirkegangen god, og at der var ånd og bid og velsignelse over hans prædiken, kan den 90-åriges oplevelse i Ørum kirke være vidne om. Det „kirkelige I. M.s samfundsarbejde udviklede sig sundt". Tølbøll indviede missionshuset i Vejrum 30. maj 1907. Der var stadig brydninger mellem de to lag i befolkningen, dem der samledes i missionshuset, og dem der holdt til i forsamlingshusene med foredrag, politiske møder og baller. Disse sidste hørte op, efterhånden som flertallet af de unge søgte til missionshuset. Det viste sig ret hurtigt, hvad grunden ellers kunne være, at der var ingen grobund for et grundtvigsk arbejde. Læreren i Mollerup (Jensen) gennem 30 år gjorde nogle forsøg, men det mislykkedes og hørte op.

En ny vending til frembrud af trosliv indtraf med sognepræst J. C. Nielsen (1912-1921), „en rigtig vækkelsesprædikant" (cit. efter den 90-årige). Hørelysten og kirkegangen fik endnu et nøk, „man kom gående, cyklende og kørende i flokke til kirke og møde, der var ofte stopfyldt i kirke og missionshus", der gik flere vækkelser hen over pastoratet, mere vistnok i det stille end det stormvejrsagtige. Forholdsvis sent byggedes missionshus i Ørum, først i 1916, 4 år efter pastor Nielsens ankomst, sandsynligvis en følge af hans virke. Omtrent samtidig stiftedes K.F.U.K. og M., Blå Kors og Ydre Missions kredse, søndagsskole havde der været længe.

Pastor Nielsen skrev selv om den tid: „Det var et godt sted at være præst. Der var udmærkede kirkelige forhold, og da vækkelsen kom, steg kirkegangen

til 30%! Læreren og lærerinden i Ørum var begge kirkelige.... Skolekommissionen fik sat igennem – imod sogneråds formanden, at der blev ansat I. M.s lærere.... En af de bedste medarbejdere var præstegårdsforpagter Hans Lave... (se foran)."

★ ★ ★

Også *Viskum* sogne fik sin part af vækkelsen, en overgang steg kirkegangen til 20%, begge lærere var venner af samfundslivet og gode medarbejdere, Hofjægermester Lüttichau og frue, Viskum Overgård, støttede også, møder afholdtes i skolerne.

★ ★ ★

Vejrum sogn har sin egen historie – med vækkelse og adskillige betydelige navne blandt lærere og sogneboere. Der var tilløb og en mindre begyndelse til nyt trosliv inden århundredskiftet, men først ind i det 20. århundrede kom et

Viskum kirke

Vejrum kirke

virkeligt nybrud i større omfang, ikke helt parrallelt med hovedsognets, men dog i kontakt med det, ikke mindst gennem den fælles sognepræst. Flere navne på lægmænd dukker op her end de fleste andre steder, enten fordi der var flere, eller fordi navnene er bedre gemt end ellers. Man kan vanskeligt skildre Vejrums åndelige historie og livets frembrud og vækst bedre end ved at fortælle enkelte personers og hjems historie, og her er vi i den heldige omstændighed, at både ældre og yngre historisk interesserede har fortalt noget, skriftligt og mundtligt, i tide m. a. o., inden de gamle navne var glemt.

En af de første, hvis historie man ved af – med indflydelse på troslivets frembrud, hed Laust Pedersen, født 1857 i et aldeles forfaldent hus, Kærhuset, i Klejtrup sogn, så ringe var det, at man i vore dage knap vil tro det. Forældrene var Peder Nielsen og hustru Anna Cæcilie. Da drengen Laust var 14 år (1871), købte forældrene en lille ejendom i Vejrum ved Randersvejen. Laust lærte murer- og tømrerhåndværket og morede sig som andre og med andre unge ved dans og legestue, han forlovede sig med Marie Kathrine fra Vindum

Skovmark, hun var født i 1866, de giftede sig i Vejrum kirke 30/11-1886 og fik deres første hjem i en ejendom på 8 tdr. land, men Laust måtte arbejde med håndværket ofte langt fra hjemmet, indtil de i 1892 købte en større ejendom med 25 tdr. land på Vinkel hede. Men allerede inden sit giftermål var Laust Pedersen „blevet åndelig vakt, og gennem en sygdomsperiode kæmpede han sig gennem tvivl, vantro og mørke til sand og levende tro." Dette var i 1885 eller 1886, i hvert fald efter at Meier var blevet sognepræst i Ørum, Meier blev nemlig Laust's sjælesørger straks fra begyndelsen. Kæresten Marie Kathrine var nærmest forfærdet ligesom hans øvrige familie, en overgang tænkte hun endog på at bryde med ham, men – hun blev hjulpet til tro, også hun, og så kunne de danne hjem med glæde og i dobbelt fællesskab. Det hedder om Laust: „Han var en alvorlig kristen, han tog sig god tid i sit lønkammer til bøn og bibellæsning, han var trofast i kirke og til møderne i Ørum præstegård, han var virksom for at få andre med. „Blandt andet blev han redskab til sin søsters og svogers omvendelse, det var de i begyndelsen omtalte Niels Væck og hustru Kirsten. De boede i nærheden af Vistisens på Tapdrup mark, hvor Zeuthen holdt møder, og var allerede dér påvirket af ordet, senere overtog de svigerforældrenes ejendom på Vejrum mark og blev nogle af I. M.s støtter i Vejrum. Laust Pedersens flyttede som nævnt til Vinkel 1892, men også efter den tid blev kontakten med Vejrum og kredsen dér trofast holdt vedlige.

Niels Væcks hjem var et af de steder, hvor man først begyndte at holde møder i 90.erne, snart ved sognepræsterne, snart også ved fremmede talere, bl. a. pastor Sadolin fra Foulum. Samtalemøder i det små blev også startet, man kom i gang med at læse i bibelen, Luthers og V. Becks skrifter, – der var åbne døre og gæstfrihed overfor alle, ikke mindst hos Væcks, ikke bare for I. M.s venner, – der blev sunget meget, mest lovsange, så „Væcks hjem var som en lille oase i sognet." „N. Væck var vejmand, han havde et godt gemyt og ægte jysk lune med evne til at forene alvor og gammen, en tid var han indvalgt i sognerådet, skatteopkræver var han også og nød i det hele folks respekt. Skellet mellem tro og vantro var begyndt at mærkes så tidligt som efter 1885, da Meier kom med den nye tone i forkyndelsen, men Væcks havde den glæde, at alle deres tre børn fulgte i hjemmets gode spor."

En særpræget kone af de tidligst vakte var Marie Cæcilie Andersen, gift 22/2-1873 med Laurits Andersen fra Vejrum. De sad i små kår, de ejede et mindre hedebrug, hvor de måtte opdyrke hede og slide hårdt, samtidig fødtes i hurtig rækkefølge 8 drenge. Alligevel var de første år gode trods sliddet. Men så væltede sygdom og deraf følgende bekymringer ind over dem, undertiden som et uvejr, Laurits Andersen blev syg i sindet omkring 1886, han måtte i mange og lange perioder hjemmefra. Alt dette i forbindelse med bekymringer for ejendommen, for udkommet og for de 8 drenges opdragelse, som Marie

nu var ene om, lagde sig tungt over hende. Laurits Andersen selv tyede i lyse stunder ofte til salmebogen, ikke mindst Ingemanns salme fra 1825 (nr. 521), specielt vers 2:

Har jorden ej den urt, som kan mig kvæge,
har verden ej den hånd, som kan mig læge,
på Dig, o Herre, jeg i nøden håber,
til Dig jeg råber.

Og hans kone, hvad gjorde hun i sin nød? Hun gik igen og igen trods træthed den lange vej til pastor Meier i Ørum for at hente trøst og styrke. Meier hjalp hende både timeligt og åndeligt, han var i god forstand hendes sjælesørger, og tilsidst fandt hun ind i troens hvile. Når hendes mand måtte på hospitalet, skulle hun selv betale, 200 kr. årligt, thi, ræsonnerede sognerådet, hun ender jo alligevel i fattighuset! Det var de tider! Marie snød dem imidlertid, „med ukueligt mod og viljesstyrke tog hun fat og holdt sig oven vande, i året 1900 kunne hun overdrage ejendommen til den ældste søn. „Flere af sønnerne blev troende mennesker og støtter i Guds riges arbejde," og hun selv kom på aftægt. Marie var ikke „egentlig samfundsmenneske", hendes livskamp gjorde hende i nogen grad ensom, men hun var tro mod kirken og møder og bibelen, et ord fra Gud eller en salme blev ved at være hendes tilflugt og trøst, hun ældedes smukt. Da hun træt af livet, men med smilet i behold lå på det sidste, efter at hun havde beskikket sit hus og gjort sit strikketøj færdigt, havde været oppe en stund, var blevet vasket og havde fået sengen redt, sagde hun til børn og børnebørn omkring sengen: „Ja, nu ligger jeg næsten lige så godt som prinsessen på ærten!" Så bad hun – for sig selv, for sine børn, børnebørn og oldebørn, befalede sig og dem i Guds Faderhånd – og sov ind.

Vejrum havde to lærere, der begge satte gode og dybe spor.

1898 kom P. Hartvig. Når skolen havde fået sit, gav han tid og kræfter til møder i og udenfor sognet, til samtalemøder, ungdomsmøder (han var den første formand for K.F.U.M. 1913) og pionerarbejde både her og der. Han blev til stor hjælp for troslivets frembrud og bevarelse, og han fik lov at se, hvordan adskillige enkeltpersoner og hele hjem „blev lagt til." I 1905 var det Kristen Thulstrup, der meldte sig, han blev en god støtte for samfundet og siden leder af søndagsskolen på Vejrum Nørremark (begyndt af Niels Arnt). 1906 fik samfundet af enken Marie Kathrine Thorsager foræret et missionshus plus en kapital til drift og vedligeholdelse. Det blev signalet til endnu flere møder. Man husker endnu blandt talerne pastor Lynge fra Hald, men allermest soldaten, senere højskoleforstander, folketingsmand Julin, især fra et møde i fastetiden. Mens han talte om Jesu lidelse, brød han med eet ud i sangen: Hin time i Getsemane jeg aldrig glemme kan.... ! Denne sang og dette møde blev skelsættende for adskillige af de tilstedeværende.

1914 afløstes lærer Hartvig af lærer Løwe. Han fortsatte i samme spor og oplevede vækkelserne i pastor Nielsens tid. Lærer Løwe var en god taler med et klart sigte og en udholdende, men ret pågående sjælesørgergerning. Hans stadige, æggende kald var: „Kom og vær med!" Utrolig flittig i og udenfor skolen var han. En hyppig taler i disse år var pastor Carl Hornbæk, Randers. Før et møde gik han fra dør til dør og indbød, han fik også arrangeret besøg og genbesøg mellem Vejrum og Randers – til glæde for begge parter. Møder – og gudstjenester i disse år blev ofte generet temmelig slemt af en ung københavner, som boede i Vejrum, og som med sit svingende temperament undertiden var from og gudelig, til andre tider bevidst forstyrrende, så lederen skulle have stor tålmodighed for at tie og tåle.

Lærer Løwe

1909 var arbejdsmand Anthon Nielsen flyttet til Vejrum fra Hjermind og Hjorthede, hvor han gik under smædenavnet „Hellig Anthon". Han selv bar navnet med glæde og som en ære og blev „en af de solide bærepiller i I. M.s arbejde i Vejrum." Han var en yderst from mand, redelig i al sin færd, timelig som åndelig, altid rede til at bekende sin tro i ord og sang, i hverdagen og på arbejdspladsen. „På ham passede Mads Nielsens sang: der er nogle, der bestandig går, som gik de Kongebud.... Deres liv har skjulte kilder, dybe væld som ingen ser..." En søn kom til Tapdrup og blev en af „bærepillerne" dér.

Søren Berg (fra Løvel) og hans hustru Kirsten (fra Vinkel) mindes også. De kom til Vejrum før århundredskiftet, han fik kommunale tillidshverv, og de fik begge del i sognets kristelige arbejde, bl. a. for de unge piger. Men især mindes hjemmet „som en sangens og musikkens højborg, hvad vækkelsestiden, kirken og menighedslivet høstede glæde og velsignelse af."

Og så er der historien om *Peder Christensen Halds* hjem. Egentlig hed han kun P. Christensen, men da deres lille hedelod på 10 tdr. land *kunne* friste folk til at kalde ham P. Hede, hvad hans kone frygtede for, fik hun det maget sådan, at han blev kaldt P. Hald, et navn, som gennem hans moder stammer fra landsbyen Hald i Fjends herred, men iøvrigt et navn, der også kunne fordrejes, nemlig til P. Fjerdedel! – P. Hald måtte gå på arbejde hos andre for at holde hjemmet oppe. Der kom 8 børn hurtigt efter hinanden, så måtte

der slides desto mere, og såsnart drengene blev 7–8 år gamle, blev de sendt ud som hjorddrenge. Han, der fødtes 1880, Christen, var kun 7 år, da han blev sendt ud, men det tog han nok ingen skade af, i hvert fald fik han et langt liv (foreløbig 87 år), og som 85-årig kunne han se tilbage over hjem og barndom med glæde og tak.

P. Halds begyndte på heden 1877. Der var lyng, og P. Hald måtte først plukke lyngen, hvor huset skulle bygges. Det unge par fulgtes ad til dans i det nybyggede forsamlingshus, så tidligt havde sognet altså et sådant. Sønnen husker det træk, fordi han og den yngre søster lå ene hjemme og var bange. Men, fortæller sønnen, „så kom forandringen (1886?): „ en morgen stod mor ved bordet for at skære brød til os børn til morgenmad, pludselig tabte hun kniven, hun fik sig sat på en stol og sagt til mig: „Hent Far!" – han var i tørvemosen c. 2 km. borte. Da vi, far og jeg, nåede hjem, sad Mor på samme sted, hun var lammet i højre side. Jeg var vist 5 år, så jeg forstod ikke meget af det hele. Men mor kom jo i seng, hun fik læge, hvad forøvrigt dengang var ret omstændelig for en familie uden hest og vogn. Mor lå i sengen vistnok i flere måneder, Far skulle på arbejde for at tjene føden til os, en nabokone kom og ordnede lidt med rengøring og madlavning. Så lå mor og så på os børn, 3 eller 4, vi begyndte at se forsømte ud, pjaltede vel ligefrem. Så vovede Mor at sige til Gud: „Hvis jeg må blive rask, så jeg kan holde tøjet sammen om børnene, vil jeg tjene dig!" Og det skete, som jeg ved, lægen sagde ikke skete med en af 100: Mor blev rask – og var rask, til hun døde 75 år gammel, det eneste mén, hun havde af sygdommen, var at blev hun kold, skete det først i højre side. – Mor holdt sit løfte til Gud, hun overgav sig i Hans tjeneste. Pastor Meier blev vist til megen hjælp for Mor, til hun fik troen i eje.... Dette var begyndelsen i vort hjem, og det blev årsag til, at Far og efterhånden alle vi 8 børn blev omvendt. Med tak til Gud kan jeg sige, at det samme er ved at ske med børnebørnene." Så vidt den ældste søn. Fra anden side vides om den ændring i hjemmets dagligliv, som forældrenes omvendelse bevirkede, bl. a. angående bordbøn. „En dag fik de besøg af en troende ven, Jesper Karetmager. De kom til at drøfte bordbøn, og Jesper skrev en på et stykke papir, den lærte de udenad og brugte siden. – Avis havde hjemmet ikke råd til, ja ikke engang en bibel. Men en dag kom P. Hald stolt hjem med en bibel, han havde erhvervet den billigt, og den blev nu hjemmets Helligdom og skatkammer. Samtidig sluttede P. Halds sig til det lille samfund i Vejrum og hentede næring også af møderne i hjemmene."

Så meget kom der ud af en mors løfte og troskab mod løftet. Alle 8 børn i det gode spor, en søn blev lægmandsprædikant, fritidsmissionær, den ældste søns søn er biskop Haldor Hald, Lolland-Falster. „ I tusind led viser jeg miskundhed mod dem, der elsker mig og holder mine bud." (2. Mos. 20,6).

★ ★ ★

Foulum, rettere *Tjele* sogn, er det nordligste i Vækkelseskredsen. Mens nabosognet Ørum blev ensidigt præget af I. M. og vækkelsen gennem dette arbejde, fik røret et andet forløb i Foulum, her kom det grundtvigske med ind i billedet, så bevægelserne kom til at forløbe snart parrallelt, snart skiftevis i takt med præsternes skiften. Måske det kan være vanskeligt at afgøre, hvilken af de to bevægelser, der har sat sig varigst og dybest spor, det har nærmest været som en bølgegang. De fleste af præsterne har trukket i retning af I. M., dog ikke alle, og flere af sognets lærere, nogle ret betydelige, har arbejdet udfra grundtvigske synspunkter. Derfor ser man det ret usædvanlige, at mødehuset i Foulum, bygget 1900, hverken blev for I. M. alene eller for de grundtvigske alene, altså hverken missionshus eller forsamlingshus, men menighedshus, på trods af, at der til tider rådede store modsætninger og skarpe skel mellem de to grupper. Ja, der skrives endog (P. N.), at „en latent spænding mellem I. M. og de grundtvigske har virket fremmende på kirkelivet." Sligt *kan* i det mindste ske, to vækkelsesbevægelser af forskellig rod kan virke æggende og inspirerende på hinanden i samme sogn eller samme egn, det fænomen har man set andre steder, men sjældent så udtalt som her. Såsandt og såfremt de er af samme rod, nemlig ovenfra, er sammenhængen vel endda både rimelig og ventelig. Åndens „smitte" spørger ikke efter „firmanavn".

Samtidig er Foulum et vidnesbyrd om, hvordan der ofte må pløjes og sås i mange år, af mange plov- og sædemænd, før der bliver høst i form af større vækkelse. Der kan gå ti-år mellem „en sår, en anden høster." En større vækkelse kom først til Foulum i *vinteren 1905–06,* men da var røret til gengæld stærkt både blandt unge og ældre, med virkninger længe efter. „Der kom flere også fra andre sogne (se senere), nu blev der stopfuldt i Tjele kirke, og der blev et ikke ringe menighedsliv. . ., ja, Tjele var et godt sted at være præst, hjertebåndene dertil holder endnu, „således skrev den præst så sent som 1943, der havde oplevet vækkelsestiden, nemlig *J. Th. Sadolin* (1899–1907).

Men der var som nævnt gået meget arbejde forud. Man må muligvis gå så langt tilbage som til hjælpepræsten *P. C. Trandberg* (1858–60). Denne ejendommelige, storladne, ildfulde men noget rebelske præst, der senere kom til at spille en indgribende rolle til troslivets frembrud mange steder, på Silkeborgegnen, men især på Bornholm, gik „også i Tjele ind i gerningen med glødende iver. Han havde selv – under påvirkning fra forskellig side, bl. a. Søren Kierkegård – været igennem en svær åndelig kamp og omvendelse, nu holdt han alvorlige bodsprædikener, og da samtidig hans personlige charme gjorde indtryk, blev kirkerne fyldt."

2–3 års præstegerning var imidlertid kun en flygtig forårstid, ingen kan pege på frugterne så længe efter, men det er vanskeligt at tænke sig, at der

ikke skulle være blevet pløjet og sået. Tavsheden herom er muligvis kildernes utilstrækkeligheds skyld.

Sognepræsterne var af forskellig støbning og tilhørsforhold. *F. T. Jacobsen* (1865–75) bedømmes tidligst som missionsmand, i så fald en af førstegrøderne, senere som grundtvigsk. *O. N. Glarbo* (1875–81), senere sognepræst ved Viborg Sdr. Sogn (1881–1892), fader til Etik-professoren Chr. Glarbo (død 1920), var vel højkirkelig, i hvert fald højagtet af biskop Svane, som nok havde en finger med i at få ham til Viborg. *N. F. Filtenborg* (1881–89) blev derimod kendt „som en varm I. M.s præst, der samlede mange." Han indberettede til biskop Svane for 1883–84: „... ingen sværmeriske eller sekteriske bevægelser, befolkningen har stadig mødt talrig for at høre Guds ord både om Søndagen i Kirken og ved Bibellæsninger i Skolen." Altså god kirkegang – og bibellæsninger! – For 1887 indberettes – med tydelig fremgang: „... der findes både i Tjele og Vinge en lille kreds, for hvem Guds rige er blevet det første. Disse samles hveranden Søndag Aften til christelig Samtale og Opbyggelse skiftevis i præstegården og i deres egne Huse. – Tjele Kirke er tidt overfyldt, så mange må stå op. Som tidligere i Vintermånederne (er der) holdt gudelige Aftenmøder i Skolerne, også overfyldte. Christelig Læsning meget udbredt: Missionsbudet 70 Eks., I. M.s Tidende 12 Eks., gudelige Småskrifter 10 Eks. – I Vinge dannet en lille Forening med det Formål at bringe Christelig Læsning ind i de Familier, hvor Kirkegangen forsømmes, eller hvor der ikke er råd til at købe. – Endelig: i Vinter samles en Del Kvinder for at sy Gjenstande til fattige og til Hedningemissionen." En vældig Aktivitet, endda på et så tidligt tidspunkt. Vinge også med! – Og for 1888: „... der er mange i Menigheden, hvem det Spørgsmål ligger alvorligt på Hjerte: hvad skal jeg gøre for at blive salig?" Nu begynder det for alvor at spire! Men det er Marts endnu, foråret er på vej."

Efterfølgeren *Valdemar Vilstrup* (1890–99) gik det modsat F. T. Jacobsen: mens denne begyndte som skribent til I. M.s tidende og siden havnede i det grundtvigske, var Vilstrup først grundtvigsk præget, han holdt mange foredrag i grundtvigsk ånd, men „han blev efterhånden en aktiv I. M.s præst, båret af et frisk og glad Sind, præget af megen Lovsang, støttet af sin udmærkede Hustru, dog først sidenhen på Sjælland udfoldede han sig rigtig som I. M.s og K.F.U.M.s mand". (P. N.). Man formoder uvilkårligt, at skiftesporet i Tjele-tiden var påvirket af det vågnende røre, den slags er vanskelig for enhver at modstå.

Så kom *J. Th. Sadolin* (1899–1907), i hvis tid vækkelsen brød løs (se tidligere). Hans første indberetning til biskoppen, skrevet kort efter ankomsten, derfor uden grundigere kendskab til sognene, men iøvrigt i god overensstemmelse med Vilstrup, lød således: „... megen Hørelyst, sædelige Tilstande udover de almindelige. Antallet af bevidst troende og bekendende er ikke stort.

Håber på, at der er Gudsliv i det skjulte." Som gammel mand karakteriserede Sadolin, efter hukommelsen sandsynligst, situationen i de første år, inden vækkelsen 1905–06, således: „Befolkningen var afgjort kirkelig. Mange kom hver Søndag, kun enkelte kom sjældent. Der var en lille kreds af I. M., enkelte grundtvigske og så et flertal af alvorlige kristne uden særlig Partifarve."

Hvis man – med al den forsigtighed, en sådan sag kræver, – vil bedømme forudsætninger for vækkelse, m. a. o. forårstegn, når man let til den slutning, at jordbunden var endda meget vel beredt i Tjele-Vinge sogne og kun ventede på Guds time til forårets egentlige frembrud. I de år, da menighedshuset blev bygget, og det åndelige røre stod på (1905–06), måtte en ung mand, en af P. Halds sønner fra Vejrum, født 1885, altså c. 20 år gammel, i tjeneste i Vammen, gå hjemmefra ned over engene i meget god tid for overhovedet at få en plads ved et møde i menighedshuset, især missionsugen. ½ time før mødet var huset fuldt. Sine husbondsfolk, der ellers var ukendte med og uvillige overfor den slags, fik han alligevel med på turen, sådan trak det derovre i Foulum. Man kan kalde det sensation, man kan også kalde det med bedre og sandere navne. Den 20-årige fik i hvert fald en afgørelse for livet.

Siden har præsternes tilhørsforhold igen skiftet. *S. Widding* (1907–13) tilhørte Kirkelig Centrum, *T. H. S. Madsen* (1913–27) var ensidig missionsmand, flittig til husbesøg, bibeltro, med et skarpt skel i sin forkyndelse mellem troende og vantro. De to sidste præster var – den ene missionsmand, den anden grundtvigsk. Mærkeligt som det har skiftet i det pastorat. Men under denne skiften udjævnedes efterhånden de skarpe skel.

★ ★ ★

Vi ender, hvor vi begyndte, nemlig i *Tapdrup*. Stiftsprovst Zeuthen (1885–95) „lagde grund" til vækkelsen i Tapdrup, derom er alle enige, som endnu husker og ved noget i den sag, og sådan udtrykker de sig, – hvad de mener, er klart nok. Stiftsprovst Helweg-Larsen derimod blev bygmester eller høstmand. Men Tapdrup er ellers et typisk eksempel på, hvad en lægmand eller rettere lægkvinde som den stilfærdige forbeder og det tro vidne kan få af betydning for sin by og sit sogn. Når gamle troende mennesker i Tapdrup i dag skal nævne et navn, der mere end nogen anden fik indflydelse på deres livs retning og på et stort tal af vækkelsens folk, nævner de en ugift invalids navn, måske nok ved siden af andre navne, ikke mindst de to stiftsprovster Zeuthen og Helweg-Larsen, men alligevel! – Hun hed *Mariane Hansen, kaldet Meldgård,* født i Tapdrup 6. juli 1862, datter af indsidder, senere gårdejer Søren Hansen (Meldgård), og hun „hensov stille og roligt" 3. januar 1923 (dødsannoncen i Viborg Folkeblad), begravet på Tapdrup kirkegård 9. januar 1923 ved sognepræst W. Nielsen. Hendes 60 år var både overskyede og solbeskinnede. Allerede i ungdoms-

Tapdrup kirke

årene, sandsynligvis i 80.erne, begyndte gigten at plage hende så slemt, at hun blev uarbejdsdygtig, efterhånden invalid, nogle år, i 90.erne, gik hun endnu ved to stokke, så fik hun foræret en rullestol af vennerne, til den var hun lænket resten af livet, to måtte hjælpe hende fra sengen over i stolen om morgenen og den omvendte vej om aftenen, i kirke og missionshus kunne hun kun komme siddende i rullestolen, tilsidst måtte hun blive i sengen og fik da, igen ved venners hjælp, installeret lokal „telefon"-ledning fra missionshuset og kirken, så hun kunne følge alt, hvad der foregik og blev sagt der.

Selvfølgelig søgte hun al lokal lægehjælp – uden virkning. Da hun så fik nys om en svensker (klog mand?) med ry for at kunne helbrede, rejste broderen, den senere sognefoged, i hvis gård hun som gårdens datter havde bopæl, til Sverige med hende, en meget besværlig rejse og en betydelig udgift for en familie, der dengang var uden større midler. Så medtaget var Mariane på det tidspunkt, at broderen måtte bære hende på ryggen, hver gang der skulle skiftes

tog eller færge. Hvad der skete hos „doktoren" i Sverige, vides ikke sikkert. En version siger, at han spurgte Mariane: „Er De troende?" „Nej," måtte hun svare. „Så kan jeg ikke hjælpe!" lød svenskerens ord, og de to måtte rejse hjem med uforrettet sag, skuffede og mismodige gætter man. Men en ting mere formoder man – med en til vished grænsende sandsynlighed, nemlig at dette blev en højst alvorlig selvprøvelse for den stakkels lidende pige, muligvis det stød, der skulle til for at vække hendes søgen efter tro. Ingen kender, hvornår eller hvordan hun kæmpede sin vistnok ensomme kamp. Det senere gengivne „Mindeord" fra Helweg-Larsen antyder, at det skete i Zeuthens præstetid, altså i hvert fald inden 1895, måske inden 1890, og ved hans hjælp, direkte eller indirekte, hvad også var at vente. I begyndelsen følte hun sig ret ene. Hvordan det end forholdt sig på dette tidlige tidspunkt med trosliv, var der åbenbart intet fællesskab groet frem endnu. Men det kom lidt efter lidt og i 90.erne, mest sidst i 90.erne, vældede det frem. Aktiv, som Mariane var, med et varmhjertet missionssind og flittig forbøn ved dag og ofte ved nat, når smerterne holdt hende vågen, blev hun en åndelig kraftkilde, mest direkte gennem søndagsskole og K.F.U.K., men lige så meget eller mere ved personlige samtaler, idet unge og gamle søgte hende som sjælesørger og rådgiver, hende mere end nogen anden. Et åndeligt midtpunkt i Tapdrup blev hendes lille stue, mange fandt ved hendes hjælp igennem til tro, alle nyomvendte skulle først hen til hende og fortælle godt nyt, mange takker Gud for hende, endda enkelte nulevende.

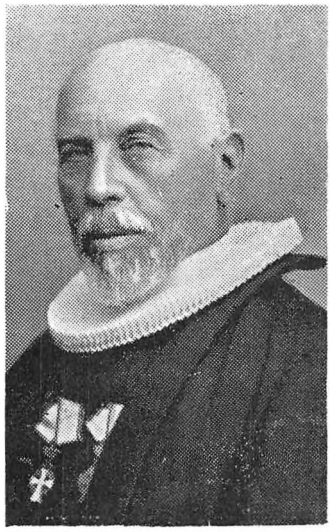

Helweg-Larsen

★ ★ ★

Stiftsprovst Helweg-Larsen, hendes præst og ven gennem 25 år, skrev følgende „Mindeord" kort efter hendes død:

Et lille mindeord.

For adskillige år siden forelagde jeg mig selv det spørgsmål, hvor jeg hos mine sognefolk fandt mest lovprisning og taksigelse. Naturligst vilde det have været, om min tanke havde søgt ind i et hjem, der havde gode kår: velstand, sundhed o.s.v. Min tanke søgte dog ikke derhen, men til en lille, lav stue i en gård lige overfor Tapdrup kirke. Der var en ældre, ugift kvinde til huse i sin

broders gård. Skrøbelig var hun, så hun fra sengen blev sat på en kurvestol og fra denne igen båret til sengen, når dagen var omme. Ikke engang hænderne havde hun til rådighed, så at hun måtte mades som et barn... For nogle dage siden døde *Mariane Hansen,* og derved førtes min tanke endnu en gang til den lave stue, som dog rummer for mig og mange andre sollyse minder. Jeg syntes altid, der var højtid derinde, altid skinnede Guds Nådes sol ind ad det lille vindue, altid var der lovprisning. Nu har altså Mariane i Tapdrup, som vi kaldte hende, fået hjemlov. Da der er mange, som i årenes løb er gået over den tærskel, ventede jeg, at der var en eller anden, som ville sætte hende et minde på prent, men så kom jeg på tanke om, at det er der i grunden ingen nærmere til end dig selv. 25 år har jeg været hendes præst og ven.

Hvad var det, hun fejlede? Det var gigt, som hun fra de yngre år havde taget i arv fra slægten. Først jeg kendte hende, kunne hun gå ved to stokke og langsomt flytte benene. Så gav vennerne hende en rullestol og spændte sig selv for, at hun kunne køre standsmæssigt både ind i kirke og missionshus. Og da hun tilsidst måtte blive hjemme i den lille stue, fik de lagt telefon derover, at hun kunne ligge i sengen og høre, hvad der foregik de to steder, hvor hun følte sig hjemme. Hun boede midt i sit folk og omgivet af Guds børns kærlighed. Og nu er altså hendes lange sygehistorie forbi, nu behøver hun ikke rullestol og telefon mere, nu blev hun kaldt hjem.

Da jeg lærte hende at kende, var hun et troende menneske. Zeuthens fuldtonende forkyndelse har utvivlsomt hjulpet hende til troens fred og glæde. Men hun var så ensom deroppe i min første præstetid, inden vækkelsen kom og tændte ilden, hvor Zeuthen så trofast havde båret veddet sammen. Men så havde hun den store glæde at se samfundet vokse frem lidt efter lidt og gennem større vækkelser. Og det var et skønt samfundsliv, der blev levet og leves deroppe. Det må jeg, deres gamle præst, nok have lov til at sige, da de aldrig har voldt deres præst sorger, men kun glæder, men skudsmålsbøger må vi nok ikke længere udstede.

Til Mariane søgte de så hen, når der kom uro i sjælene, og til hende søgte de hen, når det lysnede for dem. Jeg glemmer ikke det strålende udtryk over hendes ansigt, da hun fortalte mig, at i en vækkelsestid kom de endog om natten og bankede på hendes rude og råbte ind til hende: „Mariane, Mariane! Nu er jeg glad, nu kan jeg tro." De vidste jo, at bag det lukkede vindu var der et hjerte, der havde delt deres sorger og nu delte deres glæder. Og var der en eller anden ordning af større betydning, som skulle træffes i samfundet, blev hun taget med på råd, og hendes råd havde Åndens vægt. Ja, hun vil blive savnet af de kære venner i Tapdrup, selvom ingen ville ønske hende tilbage, – det var et skrøbeligt lerkar, som rummede den kommende herlighed... Hvor hun elskede sin søndagsskole, sin K.F.U.K. og viede dem sine kræfter, så længe hun havde

nogle. Og D.M.S. havde hendes hjertes fulde, udelte kærlighed, så hun slet ikke kunde tænke sig noget ved siden af. Hun var aldrig lunken i sin iver, brændende i Ånden tjente hun Herren. På hende passer ordet om, at fra dem, der tror på ham ,skal der udgå levende vandstrømme.

Gerne havde jeg talt mindeord ved hendes jordefærd..., men så lægger jeg denne mindekrans på Marianes grav, og jeg ved, mange siger deres Amen dertil. „Min sjæl dø de retfærdiges død, og mit Endeligt bliver som Hans."

Gentofte, januar 1923.

V. Helweg-Larsen.

Dette mindeord giver både reelle oplysninger om Mariane og en god karakteristik af en „sagkyndig", som ikke havde ord for sentimentalitet, tværtimod. En anden af Marianes venner, indremissionær Mich. Lavrsen, Vejle (se I. M.s Tidende 11/12-1923) flettede også en „Mindekrans" til hende: „... for mange år siden blev det sagt om en af vor Kirkes store Mænd, da han døde: der faldt en Stjerne i Natten! Således følte jeg det, som om Jorden var blevet mere mørk, mere fattig ved Marianes Død... Der var noget af en himmelsk Glans over hende. Skønt fattig var hun rig i Gud... Vi er mange af Herrens Sendebud blandt Præster og Missionærer, som vil savne hende... Det var en Selvfølge, vi måtte besøge hende, ellers gik vi glip af en stor Velsignelse, det var som en Gudstjeneste at sidde hos hende i hendes lille, lave Stue... Når hun så på sig selv, stod Tårerne i hendes øjne, for hun syntes, hun var den største Synder, men når hun så på Jesus og talte om Ham, kom Smilet,... så lykkeligt og fredfyldt. Hvor har de hellige i Tapdrup mistet meget ved hendes Bortgang. Det er Vennerne selv, der har fortalt, at næst Guds Nåde er det Mariane, de kan takke for, at de kom ind i Guds Rige... Hun fortalte mig engang: Når jeg ligger om Natten og ikke kan sove, ønsker jeg tidt: bare jeg kunde vende mig en Tomme, men det kan jeg ikke, så for at brugeTiden på den bedste Måde, går jeg en „Morgentur"... fra Hjem til Hjem og beder for hver enkelt... Hun levede af Guds Nåde og de helliges Kærlighed... Om på hvor mange Måder hun blev bønhørt, kunde der skrives meget..., hende med det store, varme hjerte..., hende med den store Tro på den store Frelser... Velsignet være hendes minde."

En 83-årig, der tjente i Tapdrup i 8 år fra 1898 og levede med i begivenhedernes brændpunkt i de bevægede år, fortæller:

Mariane mærkede sin begyndende, snigende sygdom i 20–21 års alderen, værst når hun skulde malke. Så foretog hun sammen med broderen det omtalte besøg hos den svenske „kvaksalver" eller mirakelmand, derefter kom den hurtigt tiltagende invaliditet fra at kunne arbejde til arbejdsudygtighed med undtagelse af syning, fra at kunne gå til kun at trippe og endelig fra at sidde

i rullestol til udelukkende at ligge i sengen. Henes lille stue blev det midtpunkt, alle søgende og nyvakte eller nyomvendte søgte hen om hjælp og med godt nyt, hvor også stiftsprovst Helweg-Larsen, den myndige mand, hver søndag gik ind før omklædning til gudstjenesten sandsynligst for at have en bedestund sammen med Tapdrups trofaste forbeder, ja, besøg hos Mariane blev efterhånden en slags barometer for manges åndelige tilstand, så Mariane i fuldt alvor kunne sige: „Når de unge ikke mere kommer i min stue, er det tegn på tilbagegang eller frafald." Det lyder selvbevidst, men at Mariane var et ydmygt menneske, fremgår bl. a. af et stående udtryk i de julekort, hun trofast hvert år sendte den nu 83-årige, der stod citeret: „Et skrøbeligt kar, der renset til Mesterens brug stilles hen!"

Ved Marianes begravelse talte sognepræst V. Nielsen over 1. kor. 15,41 flg., og Viborgs nye stiftsprovst V. Obel stillede sig ved kistens hovedende og begyndte således – uden tekst: „Hvis Mariane kunde tale, men det kan hun ikke, vilde hun sige: kom nu, for det haster!"

Marianes historie og – livsværk (tør man vel kalde det) har fået så fyldig en plads i denne skildring, både fordi hendes livsværk tegner sig ret tydeligt ud fra de mange gode kilder, og fordi det midt i stilfærdigheden og den lille, stille stues uanselighed synes at have fyldt mere end de flestes, så også fordi det tjener som eksempel fra fortiden for nutiden om, at Guds brugelige redskaber ofte skabes af andre materialer end dem, vi kunne tænke.

Uden al tvivl har vi også her et af de gode eksempler på, hvordan stuen (hjemmet) og den nære nabo kirken + missionshuset kan have et forbilledligt samvirke. De to sognepræster i disse for Tapdrup 30–40 afgørende år (c. 1885–1920), nemlig stiftsprovsterne Zeuthen og Helweg-Larsen, var begge præster og prædikanter af betydeligt format, men meget forskellige af temperament og fremtræden, Zeuthen den stilfærdige, jævne, trofaste, solidt evangeliske, der „lagde grund" og sådede sæden, bredsådede den endda, – Helweg-Larsen den let aristokratiske og ufolkelige, der ikke indbød til samtale, snarere tværtimod, den lidt „skuespilleragtige" på prædikestolen, den impulsive, agitatoriske, vækkende, der slog i prædikestolen og gnistrede. En af de gamle husker en Adventsprædiken, hvor han talte om Kristi Genkomst og var så ilter, at nidkærheden huskes, men ikke selve prædikenen. Helweg-Larsen fik lov at høste, hvad en anden havde sået jvf. hans eget „Mindeord".

Mariane følte sig ene de første år, sandsynligvis mere fordi fællesskabsfølelsen endnu ikke var vakt, end fordi der slet intet trosliv fandtes. I Tapdrup var der efter alt at dømme – ligesom i andre sogne i denne skildring – stilfærdige kristne mennesker, blot uden ild og bekendelse, fællesskab og aktivitet. Først i 90.erne vågnede alt dette. Om Zeuthen fik det at se i større mål, er tvivlsomt, men det begyndte at folde sig ud omkring hans afrejseår 1895, en har peget på 1896.

I vækkelsestider som dem, Tapdrup kom til at opleve, kan der som bekendt ofte nævnes årstal eller endog endnu mere bestemte tidspunkter. Når der allerede 1902 kunne bygges missionshus, forudsætter det, at der i adskillige år forinden var et tiltagende røre. Søren Axelsen, hvis boelsmandssted lå nedenfor sognefogedgården, var en af de første (efter Mariane), der kom til at tro, desuden konen i Subæk og Søren Jørgensens moder, hun holdt I. M.s Tidende og Dansk Missionsblad og måtte have tjenestedrengen til at læse for sig. Søren Axelsen blev samfundets dygtige, begavede leder gennem mange år, en from mand med talegaver, der ofte toges i brug for unge og ældre: På en lem i sin lade havde han fæstet et gammelt, forslidt N. T. for at have det for øje i hverdagens tummerum. De hjemlige forhold var tragiske, hans kone måtte gang på gang på sindssygeanstalten. Efter sin formandstid holdt han sig beskedent i baggrunden, trykket af nogle rygter, men uden bitterhed og uden at svigte samfundsmøderne.

Omkring 1900 kom flere til: gmd. Søren Jørgensen, gmd. Johannes Såby, gmd. Chr. Ibh (født 27/6-1866, død 195) (vækkelsen begyndte med gårdmændene), murer Pedersen, husmand Jak. Dalsgård m. fl. Sidstnævnte holdt julegilde kort efter sin omvendelse og sagde da til sine gæster: „Nu må I more jer, som I har lyst, spille og danse m. m., men I skal vide, det bliver sidste gang, for Mor og mig er blevet helle." Reaktionen var temmelig forskellig, lige fra glad forbavselse til ondt skumleri!

Chr. Ibh kom fra Vinkel, købte en lille gård på Tapdrup mark ved sit giftermål 1888. Da han c. 1900 var kommet til at tro efter nogen tids kamp, blev han en af støtterne, både for menneskelige og åndelige egenskabers skyld, solid uden at rage op. Han åbnede sit hjem for vennerne og for møder og blev formand for ynglingeforeningen, der snart blev dannet. Hver uge, ofte søndag eftermiddag kunne der samles 50–60 unge, enkelte helt ovre fra Ingstrup, om sommeren kom de gående i stunthoser. Søren Axelsen var næsten fast taler ved ungdomsmøderne, som sluttede med knælende fællesbøn. Senere blev Chr. Ibh formand for samfundet og fra 1912 sognerådsformand, hvorefter han solgte sin gård og flyttede til et hus i Tapdrup.

Søren Jørgensen (Bødker) var en „prægtig, veloplyst gårdmand, der var så god at tjene, at karlene sloges om at få plads hos ham og senere ofte vendte tilbage som gæster." En af dem, der fik privilegiet, P. Halds ældste søn fra Vejrum, nu afgået mejeribestyrer, mindes den tid hos S. J. som en særlig god tid. Om de to naboer, S. J. og Johs. Såby, fortælles det smukke, talende træk, at de gennem mange år frivilligt påtog sig den kærlighedsgerning ved gudstjenester og møder at skubbe Mariane i hendes rullestol over til kirken eller missionshuset og som følge deraf at gå 10 minutter tidligere hjemmefra end ellers.

En af de ældste og ejendommeligste var svenskeren Jonas Jønsson (født 1832, død 1915) og hans hustru Inger. De var gift og – skilt i hjemlandet. Jønsson kom til Tapdrup, hvornår, hvordan og hvorfor vides ikke. Han slog sig ned som dræningsmester, blev omvendt og – begyndte at lede efter Inger, som han havde tabt af syne, Helweg-Larsen hjalp ham i eftersøgningen, og da det lykkedes at opspore hende, blev de tidligere ægtefæller enige om at gifte sig igen, de købte et lille hus nedenfor skoven ved Nørreådalen og blev nogle af de mest trofaste i kirke og missionshus, de sad på øverste bænk, for Jønsson var tunghør, de havde en sti fra huset til byen, den var fast tiltrådt og mundede ud ved sognefogdens gård.

Som nævnt gik det stærkt fremad fra c. 1895. Kirken blev fyldt til bristepunktet, særlig når Helweg-Larsen prædikede, mindre når kapellanerne, først Hallager, siden Krohn kom, skønt sidstnævnte var meget afholdt. Det var god skik dengang, at præsten stod ved udgangen af kirken for at hilse på hver enkelt. Så kom den egentlige vækkelse, rettere i to bølger, den første i årene omkring og efter 1900, den sidste omkring 1918. Ved de store vækkelser c. 1904 og 1918 blev „så at sige alle i Tapdrup sogn berørt, men ikke omvendt, og nogle familier, særlig ved østlige sogneskel, tog skarp afstand, de kom nok i kirken, men så ikke længere, til gengæld sprang vækkelsen over det østlige sogneskel til Vejrum".

Allerede i 1902 følte I. M.kredsen sig stærk nok til at bygge missionshus. Der var som nævnt adskillige gårdmænd blandt dem, så økonomien voldte ikke større vanskelighed. Desværre er alle optegnelser om byggeriet og årene deromkring gået tabt, *hvis* der overhovedet har været nogle. Men ved restaureringen 1964 fandt man et bræt med håndværkernes navne. Det er også glemt, hvem der foretog indvielsen, derimod ikke, at der ved den lejlighed var så fuldt hus, at 3 karle, deriblandt P. Halds 17-årige søn Anders, måtte stå op i forgangen. Samme unge mand havde i sit hjem mødt levende kristendom, også når den ældre broder Kristen sad og talte med moderen om den korsfæstede Frelser. Da han siden fulgte Kristen på vej, fik han spørgsmålet stukket ud: Hvordan har du det? – men ynglingen ville more sig og afslog foreløbig udfordringen, men kun foreløbig. Senere blev han en af støtterne i Tapdrup, hvor der næsten hver vinter „blev lagt nogle til, især blandt de unge".

★ ★ ★

Vækkelserne, som disse blade har givet glimt af, har deres værdi i sig selv, de behøver ingen anbefalinger, knap nok kommentarer, de hører fortiden til, er alle 50 år gamle, de fleste 60–65 eller endnu mere, men i deres følger og frugter, gode og mindre gode, er de stadig nutidige. Vækkelse kan som alt åndeligt ikke nedarves, og dog har den været en arv, en rig arv, gennem andet og tredie slægtled, måske og forhåbentlig mere, igennem stadig ny tilegnelse, kamp og kald, indtil Gud i sin time skaber ny vækkelse.

Et par kommentarer skal dog gives:

1) at de her omtalte vækkelser indenfor nogenlunde afstukne grænser havde mange sidestykker rundt om i landet, hvorfor næsten samtidigt, kan næppe nogensinde forklares helt ud, heller ikke ved sociologiske, økonomiske, kulturelle eller andre menneskelige forudsætninger. De „lå i luften", men det er ingen forklaring. Trods dårlige forbindelser mellem landsdelene, kun få aviser og blade og slet ingen af de moderne kommunikationsmidler, kom rygtet og „rygtebærerne" dog rundt og bragte „smitten" med sig.

2) med enkelte undtagelser synes vækkelserne at have været sunde og ægte, kun få udslag berettes om sværmeri og dømmesyge eller direkte frafald, hovedparten stod fast.

3) man skønner, at præsternes indsats eller mangel på indsats spiller en stor rolle, men samtidig, at et vågent lægfolk udmærket kan arbejde selvstændigt og uafhængigt af sognepræsten, ja en invalid kan være pioneren jvf. Tapdrup.

4) man undrer sig, at indremissionærer spiller så tilsyneladende ringe rolle i vækkelserne, det kan skyldes kildernes ufuldstændighed, det kan også have andre årsager.

5) vækkelserne nåede ganske klart alle samfundslag, husmænd og gårdmænd, arbejdsmænd og vejmænd, håndværkere og forretningsfolk, lærere og præster, mænd og kvinder, unge og gamle. De vakte dannede et nyt og fast sammentømret fællesskab, holdt sammen af eet eneste: Jesu navn.

6) endelig, at den grundtvigske bevægelse ikke var ukendt eller udelukket, men kun i 2-3 sogne, nemlig Hjermind, Bjerring og Foulum kan man tale om en egentlig bevægelse, endda i ret begrænset omfang. Det blev I. M., der på denne egn satte præget og overtog føringen og dermed ansvaret for fortsættelsen. Hvordan det ansvar er røgtet gennem to-tre slægtled, er det ikke nærværende skildrings opgave at bedømme. Men

„altid det dages dog påny,
hvor hjerterne morgen vente." (D. S. 310).